

SÖYLEŞİ / INTERVIEW AÇIK ERIŞİM / OPEN ACCESS

Kurtuluş Kayalı ile Kemal Tahir ve Kemal Tahir Çalışmaları Üzerine

On Kemal Tahir and Kemal Tahir Studies: An Interview with Kurtuluş Kayalı

Mehmet Ali Akyurt^a , Salih Ünüvar^b

^aDoç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul Türkiye.
Eposta: mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr

^bArş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul Türkiye.
Eposta: salihunuvar@istanbul.edu.tr

Kurtuluş Kayalı, Türk siyaset sosyolojisi, düşünce tarihi, sinema ve edebiyat alanlarında özgün çalışmalarıyla tanınan bir akademisyendir. 1970'lerden bu yana Kemal Tahir üzerine aralıksız yazan, düşünen ve konuşan Kayalı, bu alandaki en üretken isimlerden biridir. Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması (1994), Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı (2000), Türk Kültür Dünyasından Portreler (2002), Kemal Tahir'in Entelektüel Portresi (2023) başlıca eserleri arasındadır. Bu söyleşide Kayalı, Kemal Tahir'le ilk karşılaşmasından bugüne uzanan okuma serüvenini, 1960'ların entelektüel iklimini, Türk romanı tartışmalarındaki Kemal Tahir'in konumunu ve Kemal Tahir çalışmalarının Türkiye'deki seyrini değerlendirmektedir. Söyleşi, hem Kemal Tahir araştırmacıları hem de Türk düşünce tarihi ve edebiyatıyla ilgilenen okurlar için zengin bir perspektif sunmaktadır.

Kurtuluş Kayalı is a scholar renowned for his original contributions to Turkish political sociology, intellectual history, cinema, and literature. Writing, thinking, and speaking continuously on Kemal Tahir since the 1970s, Kayalı is among the most prolific figures in this field. His major works include Turkish Cinema Through Directors (1994), The Crisis of the Turkish Intellectual World (2000), Portraits from the World of Turkish Culture (2002), and An Intellectual Portrait of Kemal Tahir (2023).

In this interview, Kayalı reflects on his journey of reading Kemal Tahir from his very first encounter with the author to the present day, the intellectual climate of the 1960s, Kemal Tahir's place in debates on the Turkish novel, and the trajectory of Kemal Tahir studies in Türkiye. The conversation offers a rich perspective for both scholars of Kemal Tahir and readers interested in Turkish intellectual history and literature.

Akyurt, M. A. & Ünüvar, S. (2026). Kurtuluş Kayalı ile Kemal Tahir ve Kemal Tahir çalışmaları üzerine [An interview with Kurtuluş Kayalı on Kemal Tahir and Kemal Tahir studies]. *Kemal Tahir Çalışmaları*, 1, 201–236. <https://doi.org/10.65552/ktc.2026.1.1.008>

Hocam Kemal Tahir okuma serüveninizle başlayalım isterseniz. Kemal Tahir ismiyle, eserleriyle ilk karşılaşmanızı hatırlıyor musunuz? İlk hangi eserini, kaç yaşında okudunuz, ne düşündünüz?

İlk karşılaşma biraz geç olabilir. Yani çok değil ama benim açımdan geç olabilir. Edebiyatla ilk karşılaşmalarımın biri 1960 yılına dayanıyor. 1960-1961 ders döneminde, hazırlık sınıfında altı saat Türkçe dersimiz vardı. Edebiyat Hocamız Remzi Dinçol bize *Bozkurtların Ölümü*'nü okuttu. Ondan sonra biz *Bozkurtlar Diriliyor, Deli Kurt, Rub Adam*'a kadar giden Atsız okuması yaptık. Dersin iki saatinde her hafta tefrika gibi bunu okurdu. Hocanın jest ve mimikleri ile tonlaması da olağanüstü yerinde olduğu için bayağı etkileyiciydi. Radyodan daha tesirliydi, insanı çarpıyordu. O yıllarda edebiyatla ilgilenenler Fakir Baykurt gibi isimlerle daha erken tanışıyor. *Yılanların Öcü*'nü okuduğumu hatırlıyorum. Muhtemelen yeni çıktığı sırada, 1965'te *Yorgun Savaşçı*'yı okudum. Daha evvel Kurtuluş Savaşı kitabı olarak *Esir Şehir*'leri okudum ama onlar bende ne ölçüde etki yaptı bilemiyorum. Ama *Yorgun Savaşçı* etkiledi.

1964'ten, yani on beş yaşımdan itibaren Yön'ü haftalık olarak okudum. Yön vesilesiyle de Kemal Tahir ilgim gelişti. Tam tarihlerini hatırlayamıyorum ama Nâzım Hikmet metinleri ilk defa Yön'de yayımlandı. *Kurtuluş Savaşı Destanı* Yön yayınlarından çıktı. O dönemde bu ilgilerle, Orhan Kemal'in *Nâzım Hikmet'le Üç Buçuk Yıl*'i ile karşılaşıyorsunuz. Mesele en çarpıcı metinlerden biri, 1966'da A. Kadir'in *1938 Harp Okulu Olayı ve Nâzım Hikmet* kitabı. Donanma Davası'nı anlatan bir metin. O vesileyle bir Kemal Tahir ilişkisi görüyorsunuz. Daha orta mektepteyken, yani 1964 yılında Nâzım Hikmet'in *Yeşil Elmalar* romanını Kayseri'den alıp okuduğumu hatırlıyorum. Kemal Tahir'le Yön dergisi, Nâzım Hikmet ve Donanma Davası gibi konular çerçevesinde gelişen bir yakınlığım var.

Çeşitli yazı ve röportajlarınızda Kemal Tahir'i okuma serüveninizden bahsediyorsunuz. Ali Görkem Userin'in sizinle yaptığı röportajda (Fayrap, 2016) 1967'de çıkar çıkmaz okuduğunuz Bozkırdaki Çekirdek'in düşüncenizde çok iz bırakmadığını söylüyorsunuz (Kemal Tahir'in Entelektüel Portresi, s. 306). Kemal Tahir, sonradan ne oldu da ilgi alanınızın merkezine oturdu? Hangi kitabı sizi daha çok etkiledi? Kemal Tahir'i önemsemenize sebep olan şey neydi?

Bozkırdaki Çekirdek beni bayağı etkiledi. Daha evvel yanlış ifade etmiş olabilirim. Niye etkiledi? Çünkü erken dönemde Köy Enstitüleri'ne ilgim var. Köy Enstitüsü kökenlilerin çıkardığı biraz amatör bir dergi olan *İmce* dergisini okudum. Hatta o dönemde, İmce dergisinden öte Hasan Ali Yücel'in *Davam* ile *Davalar ve Neticeleri*'ni okudum. İlk yayımlanan metnim de, iyi bir metin değil, ayrı hikâye, 1968 Mart'ında Hasan Ali Yücel üzerine *Türk Solu* dergisinde yayımlanmıştır ("Hasan Ali Yücel'e", Yıl 1, Sayı 17, s. 8). Ziya Gökalp üzerine olan metnimden evveldir. O dönemde İsmail Hakkı Tonguç'un

Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy'ünü de okumuştum. Dolayısıyla, ben *Bozkırdaki Çekirdek*'i okuduğum zaman bir tepki oluştu. Çünkü o dönemde de tipik, hemen hemen herkesin etkilendiği olguların başında Köy Enstitüleri geliyor ve herkes bir şekilde Köy Enstitüleri güzelleme yapıyor. Benim o tuhaf yazımda, 1939-1946 yılları arasındaki bakanlığı döneminde Türkiye'deki ilkokul, ortaokul ve lise sayılarının artması konusunda Hasan Ali Yücel'in *Dâvam* kitabından (1947) alıntı vardır. Mesela 1964'te Ötügen çıkıyor onu da okurdum. Orada *Atsız*'ın Nâzım Hikmet eleştirileri olurdu. Ama onların bana çok merkezî bir etkisi geçmedi.

Şimdi düşündüğüm zaman, yani o dönemde bir Marksizm rüzgârı esiyor. Biraz da duygusal bir tarzda esen o rüzgardan bir biçimde herkes etkileniyor. Kemal Tahir de orada biraz daha muallakta kalıyor. Yani o rüzgarla barışık olduğun zaman, o dönemin temel güzellemelerine baktığın zaman belli ölçüde bir mesafede duruyorsun.

Bozkırdaki Çekirdek'in hemen akabinde Ekim 1967'de *Devlet Ana* yayımlandı. Ben ilk baskısını okudum. 1968'in hemen başındaki *Dost Dergisi*'nin Devlet Ana soruşturmasını hatırlıyorum. Ama o muhtemelen çok fazla etkilemedi ancak 1969'daki *Kurt Kanunu* ve özellikle de 1971'deki *Yol Ayrımı* beni etkiledi. Nedenine gelince, güncel politikadan hepsi uzak metinler ve *Yol Ayrımı* çok daha insanı sarıp sarmalayan bir metin. Şimdi bile *Kurt Kanunu*'na baktığım zaman, evvelden bu denli farkında değildim, Lozan konusundaki tutumu, halifelik konusundaki tutumu insanı düşündürüyor. İlk defa ve belli ölçüde daha mütekamil bir tarzda *Yol Ayrımı*'nda yayımlanmış diye düşünebiliyorken *Kurt Kanunu*'nun bizatihi içinde var olduğunu görüyorsun. Bir de bu Serbest Fırka hikâyesi, 1926 yargılamalarına göre, o dönemdeki mantalite çerçevesinde insanları çok daha etkilemeye yatkın bir konu gibi gözüküyor. 1971'deki *Yol Ayrımı*'ndan sonraki okuma serüveninde, Aralık 1973'te ikinci sayısı çıkan *Türkiye Defteri* dergisinin hepsini okudum. Bütün hikâye de, insanın kafasının şekillenmesi ve biraz daha olaya temellendirerek bakılması, o dönemde Kemal Tahir tartışmalarının çok daha fazla ve yoğun olmasından kaynaklanıyor. Ondan sonra ilişki sürüp gidiyor.

1980'lerde Fethi Naci'nin Türkiye'de roman var mı yok mu diye başlattığı bir edebiyat tartışması var. Fethi Naci yok demeye getiriyor. Tam o dönemde Uğur Mumcu'nun *Cumhuriyet* gazetesi için Attilâ İlhan'la yaptığı "Türk romanı (...) üstüne konuş[ma]" var (5-6 Mayıs 1981). Attilâ İlhan'da Türkiye'de o dönemde yazılan romana yönelik bir tepki var. "Üçüncü yeni" tabirini kullanıyor Attilâ İlhan. Selim İleri ve o dönemin daha "bireyci", yenilikçi romancılarını kastederek. Tüm bunlar Türkiye'de bir biçimde Kemal Tahir'i tartışma mantığının, tartışmanın güncelliğinin üzerini örtüyor.

Türkiye'de edebiyatla uğraşan insanların çoğu Köy Enstitüsü kökenli köy edebiyatına Kemal Tahir'in tepkisinden çok, Attilâ İlhan'ın tepkisi üzerine konuşurlar. Çünkü 1982'deki

bütün hikâye orada somutlaşıyor. O tartışmada Kemal Tahir adı hiç geçmiyor değil ama temel tartışmalarla ilgili olarak önemli bir nirengi noktası olarak hiç bulunmuyor. Ondan sonra o ilgi ister istemez artık gidiyor. Çünkü Kemal Tahir'e ilgi, olumlu bir düzlemde de gelişse, olumsuz bir düzlemde de gelişse kendi kendini geliştirecek, kendi kendini fazlaştıracak, insanı bir biçimde olaya bağlantılandırarak. Hatta Murat Belge'nin *Birikim*'in Kemal Tahir sayısındaki metnine baktığın zaman da adam, o eskiden kalkarak bir şeyler söylüyor, yani o ilgi bir biçimde sürüyor.

Mesela hatta tam işte 2001 yılında Nisan'da İstanbul'da Bilgi Üniversitesi'nde Kemal Tahir ve İdris Küçükömer Sempozyumu var. Yani o ilginin oluşmasını sürekleştiriyor. Bu ister menfi yönde olsun ister müsbet yönde olsun. Yalnız bu hikâyenin bittiğini düşündüğün zaman yani bu hikâye bitti, defteri dürüldü veya söyledikleri şeyin hepsi tam tekmil gerçek dediğin zaman hikâye biter. Ama yani burada kafanda soru işareti olduğu zaman adamın mesela her bir hikâyede söylediklerinin doğruluğunun ötesinde can alıcı sorunlar olduğunu düşündüğün zaman bu hikâye bitmez. Bu sebeple bu hikâye her yeni dönemde yeni baştan gündeme geliyor.

***Birikim* on senede bir Kemal Tahir sayısı çıkartır mı hocam?**

Çıkartmaz. Şimdi niye çıkartıyor? Kemal Tahir konusunda şimdiye kadar bir dertleri olmasa bile, şimdi olmaya başladılar. Birkaç temel konudan dolayı olmaya başladılar. İlk olarak, *etnik mesele, milliyet meselesi* dolayısıyla olmaya başladılar. Yani o dönemde Türkiye'de etnik sorunlar falan tartışılmıyor. Edebiyatta Osmanlı konusuna giren yoktu veya çok azdı. Muhafazakarları daha çok hamasetti. Osmanlı'ya ilgi duyan bir entelektüelin milliyet sorununu, etnik sorunu görmemesi için kör olması lazım. Kemal Tahir'in bunu görmesini de Osmanlı'nın temel ilgi alanında olması mümkün kılıyor. Son dönemde bir milliyetçilik hikâyesi belirdi ya, o milliyetçilik Kemal Tahir'i incelemeyi gerektiriyor. Eskiden olsa, "Kemal Tahir bu Kürt isyanı ve Ermeni kırımını dediği şeylerde biraz abartmış, ileri gitmiş" diyebilirdiler. Şimdi ise "Kemal Tahir bunu çok naif bir biçimde işlemiş" veya "Kemal Tahir tipik milliyetçidir" diyorlar. Çünkü bu kesim milliyetçiliği tartışıyor. Fikri sabitleri milliyetçilik.

Bir de *feminizm, kadın, toplumsal cinsiyet* konusu var. Üniversitede çok sayıda araştırmacı bir biçimde toplumsal cinsiyet çalışıyor. Bu çerçeveden baktığın zaman, sadece Kemal Tahir'i değil, eski dönemlerin bütün insanlarını kadın düşmanı ya da erkek egemen ideolojinin savunucusu olarak görmek mümkün. Yani Kemal Tahir'in yeni baştan gündeme gelirken en fazla üzerinde durulacak konular belli bir ölçüde cinsiyetçilik, homofobi suçlaması ya da eleştirisiyle beraber bunlar oluyor. Yani o nedenle bitmeyeceği görülüyor.

Bu tartışmalar bitmez. Yeni meseleler ortaya çıkar, yine Kemal Tahir gündeme gelir. Bir meseleyi önemlersin, savunursun, birtakım şeyleri sınırlı bir biçimde savunursun ya da

kökten eleştirirsin. O çerçevede hikâye bitmez. Bu tartışmaları yürütürken, geçmişle bağlantının sürüyorsa, geçmişte bir şekilde şu veya bu tarzda olumlu şeyler yapıldığı düşünce-sindeysen, biraz daha mesafeli ve dengeli yaklaşırsın. *Birikim*'in o sayısında da en dengeli iki yazının, biri sosyalist eylemci geçmişli olan, diğeri ülkücü eylemci geçmişli olan yazarlara ait olması tesadüf değil. Bunlar öbürlerinden daha insafli bir biçimde konuya yaklaşıyor. Bütün eylemci geçmişli olanlar bu hikâyeye çok olumlu bakar anlamında demiyorum. Ülkücü de olsa, sosyalist de olsa, bu toplumla bir derdi olan insanların Kemal Tahir'e baktığı zaman daha bir ciddiyetle bakabileceğini söylemeye çalışıyorum. Bu da illa sosyalist ya da ülkücü olmasından geçmez.

Hocam sizin okuma serüveninizle ilgili sormak istediğimiz bir şey var. Halihazırda size göre Türk edebiyatında en öncelik verilmesi, en çok dikkat edilmesi gereken yazar Kemal Tahir. Geriye doğru gittiğimizde, Kemal Tahir'i birinci sıraya koymanızdan önceki dönemde daha çok önemsedığınız kim var? Yani Kemal Tahir kimin yerini aldı?

10-15 yaşlarımda mesela Fakir Baykurt'u da Nihal Atsız'ı da ciddiyetle ve heyecanla okuyordum. Ben hala Orhan Kemal'i de heyecanla okurum. Orhan Kemal'den evvel ama Fakir Baykurt okuyordum. Niye? O dönemde köy hikâyesi var. Bizim evdeki kütüphanede Varlık Yayınları'ndan ciddi sayıda kitap vardı. Yaşar Nabi hakikaten olağanüstü etkili bir adam. Aile çevren dolayısıyla bir ilintin varsa, öyle bir çevreden kaynaklanıyorsan, onun getirdiklerini okuyorsun bir biçimde. O dönemde Yaşar Kemal'den etkilenmemek de mümkün değildi. Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'ini mesela daha önce, daha tutkulu bir biçimde okuyorsun. Hatta şöyle bir hikâye var: *İnce Memed*'in ilk cildi 1953-1954 yıllarında *Cumhuriyet* gazetesinde, ikinci cildi ise 1968'de *Hürriyet* gazetesinde tefrika edildi. Çok popüler hale geliyor yani. Bir de şu var: Köy Enstitüleri konusunda güzellemeye yatkın olduğun zaman enstitü kökenli yazarların metinlerini ister istemez biraz öne çıkarıyorsun. Köy Enstitülü Fakir Baykurt'un *Yılanların Öcü* romanının yayım yılı 1958'dur, filmi de 1962'de çıkıyor. Ondan çok kısa zaman sonra Fakir Baykurt'un Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) başkanı olduğunu görüyorsun. Bunlar popüler figürler. Daha sonraki dönemde Fakir Baykurt'un olağanüstü dar olduğunu fark ediyorsun. Bunun en güzel kanıtları, Fakir Baykurt'un anılarında bulunabilir. O dönemde zorsa bile, bir müddet sonra Kemal Tahir'in düşünsel olarak bunlardan daha derinlikli ve farklı olduğunu ayırt ediyorsun.

Tam hangi dönemde okudum bilmiyorum ama 60'lı yılların ortalarında *Beş Romancı Tartışıyor*'u okudum. *Beş Romancı Tartışıyor*'da tartışma eksenine baktığın zaman aklın ister istemez ilk başlarda köy edebiyatçılarına kayıyor. "Adamlar köyü baştan aşağı biliyor", "bu adam köyü ezber yazıyor" diye düşünüyorsun. O dönemde köy çok öne çıkan bir olgu çünkü. Tipik bir köy sevdasının olduğu bir dönemde *Yılanları Öcü*'nün, daha

sonra *Onuncu Köy*'ün (1961); Kemal Tahir'in *Sağırdere* ve *Körduman*'ından çok daha fazla etkileyeceği, etkilemese bile insanı çok daha sarıp sarmalayacağı belli. O dönemdeki okuma serüveni insanı bu tür bir noktaya getiriyor. O dönemde Kemal Tahir'in önemini fark eden hemen hemen herkesin bu fark edışı biraz geç ve güç olmuştur. Çünkü Kemal Tahir'i okuduğun zaman ezberin bozuluyor. *Devlet Ana*'yı okuduğun zaman 1980 sonrasında kafasıyla değil, 1960'lı yılların kafasıyla okuyorsun.

Türkiye'de 1960'larda bir serüven gidiyor. Fikret Başkaya, 1940 doğumlu, nehir söyleşisinde biraz abartılı da olsa şöyle anlatıyor. "Biz 1960 yılında, Siyasal'a girdiğimiz zaman hepimiz sosyalist olduk ama sosyalizmi hiç bilmiyorduk" diyor. Yani o rüzgârın önemli bir etkisi var. Bütün hikâyeye baktığın zaman, 3 Ocak 1967'de haftalık *Ant* dergisi çıkıyor. Derginin üç kurucusundan biri Yaşar Kemal, dergide köşe yazıyor. Orada haftada bir Yaşar Kemal'in, *İnce Memed* yazarının yazdığı metinleri, Nâzım Hikmet güzellemelerini okuyorsun.

Tam tarihini bilmiyorum ama A. Kadir'in *1938 Donanma Olayı ve Nâzım Hikmet* kitabından (1966) sonraki bir dönemde, Türkeş'in arkadaşı ve bir dönem MHP milletvekili olan Fuat Uluç'un *Nâzım Hikmet ve 1938 Harbokulu Olayının Gerçek Yönü* kitabını (1967) okudum. Buralardan gördüğüm bir Kemal Tahir ismi ve ilgisi var diyebilirim. Bunlar bu dönemde insanın kafasında hem olumlu hem eleştirel yanı itibarıyla gidip gelen konular.

Okuma serüveninizden sonra yazma serüveninize geçmek istiyoruz. İlk yazılarınızdan biri Ziya Gökalp üzerine. Said Halim Paşa üzerine de yazdınız. Osmanlı-Cumhuriyet arasındaki sürekliliği bu kadar vurguluyorsunuz. Üzerine en çok yazdığınız isim olan Kemal Tahir'in ilgi alanı Osmanlı'nın kuruluşuna kadar uzanıyor. Hal böyleyken, eserlerinizde kendinizi 1930'lar sonrasında sınırlamanızı nasıl yorumlamalısınız?

Hikâyeyi şöyle bağlamaya çalışayım. Dikkat ederseniz, buraya kadar söylediklerim hep 1960 sonrası. Kemal Tahir'in 1960 öncesinde yazdığı *Sağırdere* (1955) ve *Körduman*'dan (1957) dolaylı olarak bahsettim. *Esir Şehrin İnsanları*'nı (1956) okudum ama etkisini hatırlamıyorum dedim. *Rahmet Yolları Kesti*'den (1957) bahsetmedim. Ben *Esir Şehir Üçlemesi*'ni Kurtuluş Savaşı kitabı olarak okudum, 1960 sonrasında çok temel okuma biçimine uygun olarak. Mesela insanlar bunu Samim Kocagöz'ün *Kalpakkıllar*'ıyla (1962) birleştirmiyorlar. Kurtuluş Savaşı'na dair başka kitaplar da var ama onlar okunmuyor. O dönemde bunu o kadar fark etmediysen, sonrasında da fark edemiyorsun. Onun üçleme olmasının da bunda etkisi var. Bu durum farklılığı daha görünür kılıyor.

Bizim kuşağın, hatta bizden bir önceki kuşak da buna dahil, çok net ve açık bir fikri var. Türkiye'de ne olduysa 1960'tan sonra oldu. 1960'tan önce hiçbir şey yok. Bizim kuşağın

yetişme tarzı bu. Bizim kuşaktaki insanlar, bırak daha öncesini, 1940'lı yıllara bile gitmediler. Benim 1940'lı yıllar üzerinde biraz düşünmeye başlamam, 1986'dan sonra gerçekleşti. Bu kuşağın tarzı böyle, daha öncesi yok.

Bir de şöyle bir düşünelim. Türkiye'de o dönemde hiç kimse "erken Cumhuriyet dönemi" tabirini kullanmıyor. Yani bu tabir, doğru veya yanlış, son dönemin, günümüzün tabiridir. Mesela Ali Bulaç'ın çok daha sonra yazdıklarına bakarsanız, erken Cumhuriyet dönemi İslamcılığının pek bilinmediğini, saklı olduğunu, halbuki bu eski dönemin çok canlı olduğunu söylüyor ama onun da yazdığı şeyler hep yeni dönem üzerine. Nasıl bazı sosyalistler 1960 İhtilali'nin bir milat sayıyorsa, bazı İslamcılar için de 1979'daki İran devrimi bir milat oldu. Çok büyük bir olay ve bazı İslamcılar derinden etkiliyor. O çerçevede baktığın zaman bunlar da geçmişe gitmez. Bir de güncel siyasete acayip meraklıyız. Dolaşısıyla geçmişe gitmemin anlamı yok. Bu tavır, belli bir ideolojiye özgü değil. Geçmişe nasıl bakıyoruz? Geçmişe hamaset ve övgüyle ya da reddederek bakıyoruz.

Kemal Tahir'in bizatihi kendisinin de Osmanlı'ya bakışı ilk dönemde eleştirel, sonrasında dönüştürüyor. Türkiye'de o dönemin ruhu insanları bir şekilde etkiliyor. İnsan geçmiş dönemi incelemeye kalktığı zaman problemler yaşıyor. Mesela benim Hürriyet ve İtilaf üzerine yazım da var. Hatta Sait Halim Paşa yazısından daha evvel olabilir. Osmanlı'da ordu-siyaset ilişkisi üzerine bir yazım var bir de. Bunların ikisini de sonra hiçbir yerde yayımlamadım. Geçmiş dönemle ben de ilgiliyim. Ama oturup geçmiş dönem üzerine araştırma yapabilecek birikimim de yok.

Tabii ki geçmiş dönem üzerine okuyorum, o genellemelerden kalkarak geçmiş dönem ve Osmanlı, mesela ATÜT üzerine laf söylüyorum. O sol tartışmaları yazarken, 60'ları tartışıyorsun ama bir anlamda yine o eski dönemi tartışıyorsun. Bu hikâyenin ana eksenini o dönemde en bariz bir biçimde İdris Küçükömer'in ve Sencer Divitçioğlu'nun metinlerini okuyup karşılaştırınca şekilleniyor. İdris Küçükömer Osmanlı'yı kendi bakış açısı çerçevesinde tartışıyor. Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması* metninde Marksist kavramlar yok değil, ama teorik Marksist metinlerden alıntı yok. Sencer Divitçioğlu'nun *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* kitabını (1967) okuduğun zaman orada birinci bölümde Marx ve Engels, bir ölçüde Godelier var, yeniler de var. Osmanlı'yı, Marksist açıdan kendi zihniyeti ekseninde ele alıyor. Bir de Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer'e akademisyen değil demeye getiriyor. Yazdığı metinler akademik metinler değil diyor. Hakikaten ilginç bir şey. İnsan *Düzenin Yabancılaşması*'ni okuduğu zaman vuruluyor. Neye vuruluyor? Dipnotlar olağanüstü savruk, oradaki bazı metinlerin ne üzerine olduğunu çıkaramazsın ama okumuşsan bilirsin. Küçükömer, Osmanlı'yı o kavramları kendi de kullanarak yorumlamaya çalışıyor. Öbürü onların metinlerini tabiri caizse ayet-i kerime gibi kullanıyor. Aradaki temel fark bu. Yani özgün düşünce dediğin hikâye Küçükömer'de bu nedenle var. İdris Küçükömer'de Halil Sahillioğlu'ndan Halil İnancık'a kadar atıflar var. Arasan nerede

olduğunu bulamayabilirsin yani adını koyarak yapmıyor. Ama Divitçioğlu, Ömer Lütfü Barkan'ın çizdiği Osmanlı resminden yola çıkarak Osmanlı'nın ATÜT olup olmadığını anlamaya çalışıyorum diyor.

Kemal Tahir'in buradaki özgünlüğü kavram ve kaynakları kullanma, yorumlama biçiminden kaynaklanıyor. Kendini ATÜT kavramıyla sınırlayarak veya ona hapsolarak bakmıyor. Osmanlı üzerine derinlemesine bilgisi var adamın. Mehmet Genç'in, Niyazi Berkes'in ve Kıvılcımlı'nın da Osmanlı üzerine derinlemesine bilgisi var. Onlar tartışıyor. Bunlar Türkiye'de tartışılırken, bunların hepsi öbürleriyle eşitleniyor. Osmanlı'ya dair hiçbir şey bilmeyenle de eşitlenmiş oluyor. Zaten son dönemde de Osmanlı çalışacak olsan o makro hikâyeler bitti. Olağanüstü mikro şeylerle uğraşacaksın. Hatta Suraiya Faroqhi yeni çalışmaların daha iyi olduğunu söylüyor. Tarih Vakfı'nın toplantılarına baktığında Osmanlı'da ayrıntı üzerine bir sürü şey çalışıyorlar. Eski dönemdeki Osmanlı çalışmaları günümüzde yok.

Türkiye'de bu çalışmaların görünümü açısından bütün hikâye şöyle şekilleniyor. Theda Skocpol'ün *Tarihsel Sosyoloji* derlemesinin ilk metni Bloch, son metni Wallerstein üzerine, ortada da Perry Anderson üzerine bir metin var. Bunların üçü de Türkiye'ye geliyor. Türkiye'de son dönemde öne çıkan konular bunlar. Ama Türkiye'de hiç kimsenin Bloch üzerine, Wallerstein üzerine, hatta bu Birikim çevresinin Perry Anderson üzerine bir akademik, entelektüel portre dediğin tarzda buna benzer, bunu andırır, bunun onda biri ciddiyetinde bir metni yok. Yani Osmanlı çalışmalarının da bir biçimde o tür bir ilgiyi beraberinde getirmesi gerekir. Halbuki 60'lı yılların sosyologları, Türkiye'de geçmiş üzerine tartışmaların ana ekseninin, Kemal Tahir kadar farkında değil.

Burada iki konu öne çıkıyor. Bu kuşaklar, geçmişi kendi zamanının zihniyeti çerçevesinde inceliyor. 60'lardan itibaren Osmanlı üzerinde duran metinlerde bunu görebiliriz. 90'dan sonra çıkan milliyetçilik kitaplarını incelediğin zaman da, Osmanlı'ya milliyetçilik ekseninde bakma denemelerinin olduğunu görürsün. Bugün de 90 sonrası zihniyetiyle bakılıyor. İşin kötüsü, bugün Türkiye'de Osmanlı üzerine yazıp çizenler arasında Kıvılcımlı, Kemal Tahir, Küçükömer ya da Şerif Mardin ölçüsünde Osmanlı'yı bilen yok. Benim Osmanlı'nın önemine dair kanaatimde belki de en büyük etken Şerif Mardin'in *Din ve İdeoloji* kitabıdır. Kitap 1969'da çıktığı zaman Şerif Mardin hocamızdı. O zaman okudum. Oradaki "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yapı ve Kültür" bölümünün başında Baron de Tott'tan çarpıcı bir epigraf var: Türkiye'de zengin olmanın yolu memurluktan, bürokratlardan geçer, diyor. Mesela insanların o kitabı itmelerinin temel nedenlerinden biri de Osmanlı kısmının takriben otuz, Cumhuriyet kısmının ise on sayfa olması. Cumhuriyet kısmı biraz yapay bir anketten ibaret.

Tarihsel sosyoloji kitaplarına baktığın zaman Avrupa'da feodal toplumların birbirleriyle farklılıkları tartışılıyor. Hepsi bir torbaya konmuyor. Şerif Mardin *Din ve İdeoloji*'de ve

daha geniş çaplı olarak bir makalesinde Barrington Moore'un *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökeni* kitabına dikkat çekiyor. Farklı ülkelerin, toplumların geçmiş dönemlerdeki ayrıntı gibi görünen farkları yeni dönemi etkiliyor, diyor. Biz bu ayrıntıyı vakti zamanında tartışmamışız. Ne yapmışız? Osmanlı da feodal toplum, tek farkı "merkezi feodalite" olması deyip geçmişiz. Türkiye feodalite mi ATÜT mü tartışması bu anlamda yapay, yüzeysel. Çünkü bu tartışmada Batı'nın ya da Türkiye'nin kendi içindeki ayrıntılarına değinilmiyor. Mesele Sencer Divitçioğlu'nun yaptığı gibi Batılı bir kavrama, ATÜT kavramına hapsedildiği zaman tartışma derinleşmiyor. (İdris Küçükömer üzerine Adnan Ekşigil'in *Sencer Divitçioğlu: Yaşamı ve Düşüncesine Dair Notlar* kitabı gibi bir kitap çıkmadı maalesef.) 60 sonrası dönemde Batı terminolojisiyle konuşma diye yaygın ve örtük bir kabul var. Hikâye oradan kaynaklanıyor. Sencer Divitçioğlu'nun ne Osmanlı ne de eski Türk toplumları konusunda bir derdi var. Avcıoğlu bile olaya daha derinlikli bakıyor. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*'nden sonra Osmanlı'ya, sonrasında da Türklerin tarihine eğiliyor.

Hocam belki burada tarih ilgisi meselesine girebiliriz. Kemal Tahir üzerine yazdıklarınızda tarihle ilgilenmenin mantığıyla ilgili iki ucu eleştirdiğiniz görülüyor. Bir yanda güncel politikanın dar, acil ihtiyaçları, sıcaklığı çerçevesinde tarihi çarpıtmak var. *Devrim Stratejileri Açısından Osmanlı Tarihi* kitabını örnek verebiliriz. Yani o başlığın dahi yansıttığı şey tarihe bugünün sıcak ihtiyaçlarıyla yönelmek, güncel bir ihtiyacı hızlıca gidermek için, yani çok da derinlemesine girmeden bakmak. Diğer tarafta da böyle buz gibi, salt bilimsel merakla, belki de tarihçilerin, sosyolog olmayan tarihçilerin baktığı gibi, otantik bir "tarih için tarih" anlatısı kurma çabası var. Mesleki bir merak, hiç politik olmayan tarzda, renksiz, donuk, niye baktığını anlamadığımız şekilde bakmak. Bu iki uç arasındaki doğru nokta neresidir? Kemal Tahir burada nerede duruyor? Kemal Tahir'i farklı kılan ne?

Bir defa, Kemal Tahir'in solculuğu farklı bir solculuk. Türkiye'deki mevcut eğilimlere mesafeli bir solculuk. İkincisi, meseleyi Osmanlı tartışmasına getirdiğin zaman bu hikâye daha iyi anlaşılır. Osmanlı tartışmasında, bunlar güncel siyaset bakımından ayrılıklarına rağmen, aynı bakıyorlar. Behice Boran da Mihri Belli de Osmanlı'ya aynı bakıyorlar ama bunların derdi Cumhuriyet dönemi farklılığında belirginleşiyor. Cumhuriyet dönemi burjuva devrimleri tamamlanmış mı, tamamlanmamış mı, diye bakıyorlar. Onların konuya yaklaştığı tarzda, dar Marksist terminoloji kullanımı Kemal Tahir'de görülüyor. Kemal Tahir'in o dönemde bunları incelerken, Anouar Abdel-Malek'e (Enver Abdülmalik), *Égypte: Société Militaire* (Mısır: Askerî Toplum, 1962) kitabına yönelmesi anlamlı. Yani kafası daha açık. Bir de Boran, Belli gibi isimlerin genel yaklaşımına göre, geçmiş zaten geride bırakılan bir olay. Ama Kemal Tahir geçmişte bugünün nüvelerini buluyor.

Kemal Tahir bütünüyle aynıdır demiyor, ama bugünün geçmişiyle bağlantısı vardır diyor. Osmanlı üzerine konuşurken belli ölçüde bugün üzerine de konuşuyorum, demeye çalışıyor. Bu tarz bir fark çerçevesinde bakıyor ve Osmanlı'yı daha teferruatıyla alıp yorumlamaya çalışıyor. Kemal Tahir'in o dönem tarihsel Türk toplumu için kullandığı "altruistik ahlak" kavramı, sonraki dönemin kafasındaki muhayyel sosyalizme uygun bir şey belki de. Devleti önemseyip "kerim devlet" demesi onu getiriyor. Diğerkâmlıkla ilişkilendirince devlete olumlu tarzda bakmak da anlamlanıyor. (Hatta o dönemde, Sencer Divitçioğlu da başta yanılıp "kerim devlet" kavramını kullanıyor. Önce reddedip on yıllar sonra da kabul ediyor.) O dönemde mesela Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*'de Türkiye'de devlete karşı, bir din eleştirisi yapan burjuva ideolojisinin gelişmemesinden şikayetçi. O tarz bir farklılık var. Kemal Tahir'in devlet kavramını kullanma biçimi başka. Şimdi baktığın zaman bugüne bile bir izdüşümü var.

Kemal Tahir dendiği zaman adamların iki noktada şartlanmış refleksi var. Bunlardan biri toplumun farklılığı, ikincisi de devlete zafere kattığı olumlu özellik. Hikâye buradan kaynaklanıyor. Devlete olumlu özellik atfetmek, devleti olumlu olarak telakki etmek doğru değil, tamam. Ama mesela Berkes de Türkiye'de devlet sınıf aracı değil diyor. Kıvılcımlı'da Orta Asya ilgisi var, Kemal Tahir'de yok. Yani Kemal Tahir o dönemin ana ekseninde dolanıyor. *Devrim Stratejileri Açısından Osmanlı Toplumunu* hikâyesinde Muzaffer Sencer'in söylediği şey, tipik olarak o dönemdeki insanların bakışını yansıtıyor. 1969'daki kitapta tarihçiler bölümünde tarihçiler bir şeyden anlamaz, bunlar strateji, teori falan bilmiyor, bunların temel faydası ham malzeme sunmak diyor. Şimdi ise, yeni dönemin saplantıları doğrultusunda, Osmanlı'yı tahlil etmeye çalışırken bol miktarda ham malzeme sunuyorlar adamlara. Türkiye'de son dönemde yazılan metinlerde Osmanlı üzerine hep mikro şeyler var, 60'lı yılların makro tartışmaları yok.

Filmi biraz geriye sarıp Kemal Tahir hakkında çok fazla üzerinde durulmayan, kıyıda köşede kalmış birkaç konuyla devam etmek istiyoruz. Kemal Tahir çalışmaları ya da sizin çalışmalarınız genelde onun 1960 sonrasında ürettiği metinlere odaklanıyor. Ama Kemal Tahir'in hapse girmeden önce bir gazetecilik deneyimi var. Hapishane sürecinde ve sonrasında yine müstear isimlerle yayımladığı birkaç roman var, 50'li yıllarda çoğu müstear isimle ciddi bir yayın faaliyeti var. Kemal Tahir'in 60 öncesi çalışmalarına dair neler söylersiniz?

50'li yıllardaki Mike Hammer'ler çok ilginç. Onlar da önemli ama insanlar onları okumuyor. Kemal Tahir kitaplarının yeniden basılmasının, bu yeni yayınların iki önemli faydası var. Eski dönemde Kemal Tahir açısından önemli ve yayımlanmış bir sürü metni ortaya çıkarıyor. Bu önemli bir hikâye. Bir de yayımlanmamış, senin dediğin gibi o döneme ışık tutacak şeyler var. Oradan kalkarak bir şey söyleyebilirsin, illa olumlu bir şey söylemek zorunda değilsin, nakzedici bir şey de söyleyebilirsin, ama milletin derdi o değil ki. Millet

o tür şeyle ilgilenmiyor. Kemal Tahir'in o dönemde yazdığı metinlere baktığımızda -sağlığında yayımlanmayan, sonradan yayımlanan romanları da bunun içine koyabilirsiniz- popüler bir iş yaptığını görüyoruz. Bu popüler işlerin en ilginçlerinden biri Mike Hammer romanları. Bunlar Ertem Eğilmez'in Çağlayan Yayınları'ndan çıkıyor ve çok satıyor. Bir kısmı çeviri, bir kısmını da kendisi yepyeni bir dünya üreterek yazıyor. Kemal Tahir bir metni yaygın bir biçimde okutmanın sırrını bulmuş. Bunların bir de polisiye tarafı var. Erol Üyepazarcı'nın yazılarında bunların ayrıntılarını görmek mümkün.

Bir de Kemal Tahir'in kaleme aldığı senaryolar aracılığıyla çekilen filmler var. Bu filmleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Kemal Tahir'in sonraki yıllarda sinemada aktif olarak yer almamasını nasıl yorumlarsınız?

Bu popülerlik hikâyesi, Kemal Tahir'in sinema hayatıyla da bağlantılı. Bilebildiğimiz, senaryosunu yazdığı yedi film var: (1) Beş Kardeşiler (yön. Atıf Yılmaz, 1962), (2) Azrail'in Habercisi (yön. Atıf Yılmaz, 1963), (3) İki Gemi Yan Yana (yön. Atıf Yılmaz, 1963), hatta bu filmde dönemin yıldız oyuncularını Orhan Günşiray'la Filiz Akin oynuyor, (4) Battı Balık (yön. Atıf Yılmaz, 1963), (5) Yarın Bizimdir (yön. Atıf Yılmaz, 1964), (6) Namusum İçin (yön. Memduh Ün, 1966), (7) Haremde Dört Kadın (yön. Halit Refiğ, 1965). Bunların birinin yönetmeni Memduh Ün, birinin Halit Refiğ, beşinin ise Atıf Yılmaz.

Atıf Yılmaz Türkiye'de en âlâ Yeşilçam filmi çekebilen adamdır. Çok net bilmiyorum ama Atıf Yılmaz'ın Yeşilçam tarzı film çekebilmesinin arkasında belki de Kemal Tahir var. Atıf Yılmaz, Kemal Tahir'in senaryolarıyla çalışmaya başladıktan sonra cevvaliyet kazanmış olabilir. 1950-1960 arası Atıf Yılmaz filmleri bunlar kadar rahat seyredilir filmler değil.

1965'te, Halit Refiğ'in Haremde Dört Kadın filmi çekilirken Halit Refiğ orada tartışmacı olarak mı, yoksa emir eri olarak mı bulunuyor, pek net değil. Bunu Atıf Yılmaz'ın çok mesele ettiğini de zannetmiyorum. Ama filminden sonra tartışıyorlar. Kemal Tahir "biz Osmanlı paşasını yanlış gösterdik" diyor, bu konuda anlaşamıyorlar.

Ulusal sinema tartışmaları tam da o film çekildiği zaman, 1965'te başlıyor. Ulusal sinema tartışmasında Kemal Tahir bu adamları etkiledi deniyor. Halbuki etkilemiş olsa bugün üzerinde tartışılan birkaç senaryo çıkar. Saydığımız bu yedi filmin hiçbirini kimse ciddiye almıyor, bu filmlerin önemli bir etkisi yok. Kemal Tahir'in söylediği önemli bir söz var: Yeşilçam'ın yönetmenleri bu halkla bizim kuramadığımız bir ilişki kuruyor. Ondan sonra da Yılmaz Güney'in Seyyit Han (1968) filmi için olağanüstü olumlu bir laf söylüyor. Herkesin olumladığı Umut (1970) filmi ise şiddetle eleştiriyor.

Kemal Tahir'in en fazla önemseydiği filmlerden biri de Metin Erksan'ın Kuyu (1968) filmi. 1968'de Afyon'un bir ilçesinde, Dinar'da çekiliyor. Hatta o dönem Nedret Gürcan'ın

Benim Sevgili Taşram kitabında Kemal Tahir'in filmin çekimlerine gelmesi de geçiyor. Kemal Tahir filmin çekiminde oraya gelip iki üç gün kalıyor. 1969'da jüri başkanı olduğu Adana Altın Koza'da birinciliği Kuyu filmine veriyor, ikinciliği de Seyyit Han'a. İlginç bir hikâye daha var. Kemal Tahir Kuyu'nun diyaloglarını yazmak istiyor, yazıp veriyor da. Ama Metin Erksan bu diyalogları kullanmıyor. Hatta Kemal Tahir Metin Bey'e niye kullanmadın diye soruyor. O da şöyle diyor: "Kemal Bey, ben yazacağım diye siz söylediniz. Ben size siz yazın demedim, o sebeple de kullanmadım."

Bunlar hakikaten ilginç, çalışılması gereken konular. Bu senaryo ve diyaloglarda belli özellikler bulunabilir. Kaldı ki bunlar, edebi olarak, sanatsal olarak önemsenmese bile, Kemal Tahir'in metinlerinin kitleyle kurduğu bağın anlaşılması açısından önemlidir. Kemal Tahir'i böyle ciddi, düşünsel olarak değil; sanatsal yaratı olarak, sadece keyif alarak okuyan insanlar da var. Diğer kitapları incelendiğinde iletişim kurmaktaki başarısı çok daha net bir şekilde anlaşılabilir. Araştırmacılar çok ciddi meselelerle uğraşılıyor ya, böyle şeylerle uğraşmayı fuzuli addediyor. Sinemayla ilgilenenlere baktığında da, hiç kimsenin Yeşilçam'ın sıradan filmleriyle uğraşmadığını görüyorsun. En büyük yönetmenler söz konusu olduğunda bile, eleştirmenler "bu film ticari bir filmmiş, önemli değil, biz şuna bakalım" diyebiliyor. Ancak Kemal Tahir'in bu erken dönem metinleriyle uğraşılması lazım. O dönemde bu tür şeyleri yazmak durumunda kalmış. 55'e kadar kendi ismi yok ortada. 55'te *Göl İnsanları* öyküleriyle ve *Sağırdere*'yle çıkıyor.

Kemal Tahir romanlarındaki temel yönelimlere dair bir soruyla devam edebiliriz. Kemal Tahir'in tüm metinlerinde cinselliğin kullanıldığını görüyoruz. Bir yerde Attilâ İlhan'la karşılaştırma yapıyorsunuz. Bu konuyu biraz daha açabilir misiniz? Kemal Tahir'e biraz haksızlık mı ediliyor? Yoksa bu Kemal Tahir'in 50'li yıllarda Mike Hammer romanlarında kazandığı bir özellik ve sonraki romanlarında da onu mu kullanıyor?

Burada ilginç bir husus var. Mesela köy romanlarında daha fazla cinsel öge var. Öbür romanlarda, *Kurt Kanunu*'nun ilk 80 sayfası dışında, o kadar yok. *Kurt Kanunu*'nun sonraki sayfalarında da kömürçünün karısını işe karıştırıyor ama Attilâ İlhan'ın yazdığı dümdüzlükte, aşkarlıkta bir anlatım yok. Kemal Tahir bunu kendi gözlem ve tasavvurundan kaynaklanan bir tarzda yazıyor. Kemal Tahir'in o konuda metin okuduğunu ben bilmiyorum ve zannetmiyorum. En azından Kemal Tahir'in bu konuyla derinlemesine ilgilenmediğini düşünmüyorum. Yani o cinselliği insanı anlatmanın bir vechesi olarak kullanıyor.

Cinsellik Attilâ İlhan'ın ilk romanlarında, *Zenciler Birbirine Benzemez* ve *Sokaktaki Adam*'da, sonraki *Kurtlar Sofrası*'nda belli ölçüde ve sınırlı tarzda var. Bu meseleye doğrudan girmesi *Aynanın İçindekiler* serisiyle, bu serinin ilk kitabı olan *Bıçağın Ucu*'yla (1973) başlar. Bu seride o tipler var. Seri dışında, *Fena Halde Leman*'da (1980) devam edi-

yor. 1974'te Alexandra Kollontai'nin *Marksizm ve Cinsel Devrim* kitabının çevrilmesi, 1973'te *Bıçağın Ucu*'nun yayımlanmasıyla bağlantılı gözüküyor. *Bıçağın Ucu*'nda ve serinin devamı olan kitaplarda cinsellik, eşcinsellik yoğun bir biçimde var. Cinsellik anlatımına baktığın zaman, örneğin *Fena Halde Leman'a*, bunları teorik olarak temellendirmeye çalıştığını görürsün. Bugün insanlar Attilâ İlhan'a baktıkları zaman, 80 sonrası edebiyatta -ki romanlarının bir kısmı 80 sonrasıdır- meseleye erkek egemen ideoloji çerçevesinde yaklaştığını, muhafazakâr olduğunu söylüyorlar.

Cinsellik konusunda ilginç bir hikâye var. Selim İleri'nin *Cehennem Kraliçesi* için konu gündeme geldiğinde kendini şöyle savunuyor: "Benim yazdığım metinde cinsellik yok, cinselsizlik var. Biz bunları yazamıyoruz." Hatta ilginç bir hikâye var. Fethi Naci, Adalet Ağaoğlu'nun *Ruh Üşümesi* (1991) ve Selim İleri'nin tam o sırada çıkan bir kitabı açısından cinsellik, cinselliğin yapaylığı ve yoğunluğu dolayısıyla bir yazı yazıyor. "Pazar ola" diyor bunlara. "Siz bunu ticari olarak kullanıyorsunuz" diyor.

Daha sonraki dönemde insanlar cinsellik ve kadın konusunda Kemal Tahir'e yönelik olarak erkek egemen ideolojinin etkisinde, maço ve homofobik olduğunu söylemeye çalışıyor. Daha basit, dar bir biçimde bakıldığı zaman bu konunun Kemal Tahir'den kaynaklandığını, Attilâ İlhan'da ölçünün belli ölçüde kaçtığını, sonra 80 sonrası romanlarda iyice olmadık noktalara gittiğini görmek mümkün.

Gülriş Sururi'nin *Kıldan İnce Kılıçtan Keskin* isimli kitabında Kemal Tahir'in cinselliğe yaklaşımıyla ilgili ilginç bir hikâye geçiyor. 1960'lı yıllarda kendi sahneledikleri bir oyunda eşcinsel bir figür var. "Herkes olağan karşıladı. Karşı çıka çıka bir tek Kemal Tahir karşı çıktı" diyor. Yani çok net bir ahlakçılık yaptı demeye getiriyor.

Biraz da Kemal Tahir'in tarihle kurduğu ilişkiyi, geliştirdiği yorumları konuşalım hocam isterseniz. Günümüzde yükselen bir İttihatçılık ilgisi var. Kemal Tahir'in de, en azından *Yorgun Savaşçı* ve *Kurt Kanunu*'nda İttihat Terakki'ye yönelik değerlendirmeleri var. Kemal Tahir'in İttihat Terakki'ye yaklaşımını nasıl yorumlarsınız?

İttihat Terakki'ye yaklaşımı çok köşeli değil. Yalçın Küçük, "Bu adam İttihatçı" diyor. Halbuki Kemal Tahir, Millî Mücadele hikâyesini İttihatçılığa bağlantılandırarak anlatmıyor. Yani Cehennem Topçu Yüzbaşı Cemil İttihatçı, o ayrı bir hikâye ama onunla çok bağlantı kurmuyor. Kemal Tahir II. Meşrutiyet'e de Cumhuriyet'e de İttihat Terakki-Hürriyet İtilaf karşıtlığı üzerinden ya da Demokrat Parti-CHP zıtlaşması açısından bakmıyor. Sonraki dönemde bazı İslamcılar da CHP ile Demokrat Parti'yi eşitliyor, Kemal Tahir'e benzer bir şekilde, aralarındaki sürekliliğe odaklanıyor. Sonraki dönemde birçok İslamcı bu iki yönelimi eşitlemekten vazgeçti, Menderes-Özal çizgisine vurgu yaptı, ayrı bir hikâye.

Kemal Tahir Celal Bayar'ı çok önemser. Türkiye'de Celal Bayar üzerine yazılmış, ciddi bir kitap ya da metin yok maalesef. Menderes üzerine çok var. Şevket Süreyya bile Celal Bayar'a değil, Menderes'e bakıyor. Menderes siyasi figür olarak daha önemli olabilir belki ama entelektüel açıdan bakıldığında Celal Bayar çok daha önemlidir. Celal Bayar'ın iki temel kitabı var: Birisi *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*, diğeri de *Başvekilim Adnan Menderes* kitabı. *Başvekilim Adnan Menderes*, *Ben de Yazdım* başlığını taşıyan hacimli ve çok ciltli hatıratının birisinin son kısmında yer alıyor.

Biliyorsunuz Küçükömer 60 İhtilali sonrasında ihdas edilen, halk iradesine sınır getiren kurumları eleştiriyor. Avcıoğlu, Celal Bayar'ın bu konuda Küçükömer'e benzer sözler söylediğini aktarıyor. Ayrıca Bayar'ın bir de İttihatçı geleneği ve etkinliği var. *Ben de Yazdım*'ın daha ilk cildi üzerine Kemal Tahir'in *Yön*'de yazısı var. Kemal Tahir'in yaklaşımı ak-kara biçiminde değil. *Yol Ayrımı* da, yani Serbest Fırka-CHP hikâyesi de öyle değil. Otoriterleşme var, onu eleştiriyor ama bu ayrı bir hikâye. Orada da mesela Ahmet Ağa-oğlu'nu çok fazla önemsiyor. Kemal Tahir'in bu tür tavırlarında, davranışlarında kimseyi benimseyici bir tutum yok. Osmanlı'ya sahip çıkma tarzında bir sahip çıkma tavrını daha sonraki dönemlerde hiçbir siyasi grup için sergilemiyor. Mesela İdris Küçükömer'in kitabında İttihat Terakki-Hürriyet İtilaf zıtlığı, 1. Grup-2. Grup ayrımı vurgulanıyor. Kemal Tahir'in metinlerinde ise 1. Grup-2. Grup ayrımına vurgu yok denecek kadar az, belki de hiç yok.

O ayrımı, bakışlarındaki bu kadar farklılığı nasıl yorumlamak lazım hocam?

Bu farklılık İdris Küçükömer'in siyasete daha teşne, güncel siyasete daha yakın ve yatkın olması üzerinden yorumlanabilir. Hatta Küçükömer 50-60 arasında İnönü'yü eleştiriyor, Demokrat Parti'yi CHP'ye yeğliyor. 50-60 arasında Türkiye'de üretici güçlerin daha bir geliştiğini söylemesi, tam da bu dediğime tekabül ediyor. Mesela MSP'nin yükselişini, 73'teki hikâyeyi, Sezai Karakoç'tan çok daha fazla heyecanla önemsedir. Sezai Karakoç iterken, Küçükömer toplumsal devrim dedi. Biz 3. Cumhuriyet'e giriyoruz dedi. Hatta bu anlamda İdris Küçükömer'in yaklaşımları, belli açılardan hiç benzeşme de, neredeyse Şerif Mardin'in merkez-çevre yaklaşımına yakın. Çevrenin gelmesini Şerif Bey çok fazla pohpohluyor, o ayrı bir hikâye. Ama yine de çevreyi merkeze tercih ediyor.

Kemal Tahir'in siyasal farklılaşmalarda taraf olmaktan, ayrışmanın bir yanında yer almaktan ziyade bunları dışarıdan bakarak değerlendirmesi söz konusu. Mesela Küçükömer, İsmet Paşa-Celal Bayar anlaşmasını Türkiye'de emperyalizmin tezgahlaması olarak yorumluyor. Hatta bununla bağlantılı olarak *Düzenin Yabancılaşması* kitabında, "Bülent Ecevit bu tarihi oyunun dışında, yalnız bir adam olarak gözüküyor" şeklinde bir dipnotu var.

İdris Küçükömer, Talat Aydemir hareketinin içinde bir adam. Kemal Tahir'i bu tarz bir hareketin içinde tasavvur edemezsin. Hatta Metin Erksan anlatmıştı. Esprili bir biçimde sormuş. "Sizin bu donanma isyanı, Eisenstein'ın *Potemkin Zırblısı*'ndaki gibi bir hikâye mi? Oradaki bir şeye isyan tarzında bir isyan mı?" demiş. Yani "Ben espri biçiminde söyledim ama bir şey söylemedi." dedi. Şimdi bunların hepsi anlatılıyor da, hakikaten Donanma Davası nedir? Hakikaten bu kadar sınırlı bir şey midir? Bu işi "kesinlikle bir şey olmuştur" noktasına getirirsen, "6-7 Eylül olaylarında bir şekilde parmağı vardır" da getirirsin. İnsanların bu tür temayülleri olabilir de. Fakat Türkiye'de sistemin insanlarda olmayan temayülleri varmış gibi gösterme eğilimi daha fazla.

Hocam İttihatçılık'tan sonra Kemalizm'e geçelim isterseniz. 80'den sonra post-Kemalizm yaklaşımları var. Son 10 yıldır da Post-Post Kemalizm. Sizin deyiminizle Kemalizm'e çok vurduk, biraz yumuşatalım, yaklaşımı var. *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* başlıklı kitap (2022) var hatta. Tüm bu tartışmalardan yola çıkarak Kemal Tahir'in Kemalizme yaklaşımını nasıl değerlendirirsiniz?

Kemal Tahir'in Kemalizm'e yaklaşımı bunlardan farklı. Post-Kemalizm yaklaşımı 80'li yılların sonlarında, 90'lardan itibaren başlayıp yaygınlaşan bir hikâye. Bunlar yeni dönemin zihniyeti çerçevesinde bakmaya çalışmışlar. Taha Parla'ya, Mehmet Altan'a veya o dönemin popüler kitaplardan biri olan, Levent Köker'in doktora tezinden kitaplaştırdığı *Modernleşme, Demokrasi ve Kemalizm'e* (1989) baktığınız zaman, bunlar Cumhuriyet'in ilk döneminde, Türkiye'de, -oralarda öyle midir ben bilemem- Amerika ve Avrupa düzeyinde mütakamil bir demokrasinin olabileceğini zannediyorlar. O dönemde Türkiye'de parlamentarizm, demokrasi arıyorlar. Onların temel ilgilerinden biri Türkiye'nin dünyayla entegrasyonu; dünyaya bağımlılığı, bağlılığı. Sina Akşin yanlış bir değerlendirmeyle bunlara yönelik olarak, "Bu İkinci Cumhuriyetçilerin, sol liberallerin en temel etkileyicileri Kemal Tahir ve İdris Küçükömer'dir," diyor. Halbuki Kemal Tahir ve İdris Küçükömer'in Batı'ya bakış biçimlerinde emperyalizm kavramı çok etkili.

Post-post Kemalizm ise bu hikâyenin olmadık bir noktaya gelmesi, bütünüyle tersine çevrilmesi değil, bunun esnekleştirilmesi ve kısmen mesafe konulması biçiminde oluşturulmuş bir hareket. Durup dururken bu kitabın yazarlarının kafasından çıkmış bir şey değil. *Post-Post Kemalizm* kitabını okuduğunuz zaman, editörü de dahil olmak üzere, bunların önemli bir kısmının yurt dışı doktorali insanlar olduğunu görüyorsunuz. Çoğu "Türkiye'de biz kafamızı erken Cumhuriyet dönemine gömdük" anlamında cümleler kuruyor. Kitabı derleyenlerden İlker Aytürk Türkiye'de 45'ten sonrasını çalışmanın gerekliliğine dikkat çekiyor. "Bu alan boş, bu alanı bilmiyoruz, bu alan bilinmiyor" demeye getiriyor. Bunlar o dönemi bilmiyor, kendileri de itiraf ediyor. Bu alanın boş olduğunun, bilinme-

diğinin göstergelerinden birisi, bunların hiçbirinin metinlerinde geçmemesi. Ayrıca yazdıklarında önceleri Kemal Tahir ve İdris Küçükömer ismi geçmezken yavaş yavaş geçmeye başlıyor.

Bunların Post-Kemalizm'den çok fazla farkları yok. *Post-Post-Kemalizm* kitabında iki konu incelenmemiş: milliyetçilik ve Kürt sorunu. Yazarların içerisinde bu iki konuyu ayrıntılı bir biçimde, bol bol dipnotla inceleyebilecek insanlar var. İletişim'in en cevval adamı, Tanıl Bora var bunların içinde. Tanıl Bora, Post-Post-Kemalizm konusunda ilgisiz bir figür üzerine, Mavi Anadoluculuğu değerlendiren bir metin yazıyor. Bütün hikâye şu: Bu kitap Türkiye'de İletişim Yayınları'nın; bizzat kurguladığı, yönlendiriciliğini üstlendiği ve manipüle ettiği Post-Kemalizm'in zinhar içinde yer almadığını ifade etmeye çalışıyor. Düşünebiliyor musunuz? Milliyetçilik yok, Kürt sorunu yok. Yani bunların mantığına göre Türkiye'nin en can alıcı konuları, Türkiye'de yeni dönem aydınınının en çok önemseydiği iki konu yok. Üstüne üstlük bu konuların en gerçekçi biçimde sergilenebileceği edebiyat alanı yok. Üstüne, feminizm meselesi de teğet geçiliyor.

Bu konuda ilk yazılar çalkalı on sene olmuştur. Kitabın çıkması ise üç senelik olay. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Bunlardan biri Adalet ve Kalkınma Partisi'ne karşı tavırlarının değişmesi olabilir. Türkiye'de Gezi hareketinden sonra herkesin siyasi pozisyonu değişmeye başladı. Her kesimden insanlar biraz daha katı olmaya başladı. Yani hikâye oradan kaynaklanıyor olmalı.

Bir başka şey daha söyleyeyim. Emin Türk Eliçin'in *Kemalist Devrim İdeolojisi* diye 1970'te çıkmış bir kitabı var. Zaten kitaplara baktığım zaman, Kemal Tahir'in bu tarz kitapları 70'e doğru, İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması* kitabı 1969'da çıkıyor. Bunların İdris Küçükömer ve Kemal Tahir'le, hepten bilmiyorlar anlamında demiyorum, yalan yanlış bir ünsiyetleri var. Kesin olan bir şey varsa o da Emin Türk Eliçin'in farkında değiller. Emin Türk Eliçin'in farkına Tanıl Bora'nın *Cereyanlar*'ı (2017) çıktığı zaman vardılar. Bütünüyle doğru tahlil yaptıklarını söylemiyorum ama fark etmeleri geç.

Hatta ilginç bir şey söyleyeyim. 2008'de Jön Türk Devriminin 100. Yılı Kongresi vardı. Bu toplantı İş Bankası'ndan da kitap olarak yayımlandı. Orada bir anekdot anlattım. İletişim çevresinden biri bana "bu kitabı yayımlasak olur mu" dedi. "Onu Sarmal çıkardı" dedim. Emin Türk Eliçin'in kitabının ikinci baskısı Sarmal Yayınları'ndan çıkmıştı.

İşin ilginç tarafı mesela o *Post-Post-Kemalizm* kitabında, bu konuda üzerine ilk metni yazan, isim koymak ciddi bir şeyse ismini de koyan, muhtemelen İlker Aytürk. İlker Aytürk, ilk yazısından çok çok sonra, *Post-Post-Kemalizm* kitabında, Mete Tunçay'ın *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* kitabı üzerine bir değerlendirme yazdı. Bunlara gelene kadar, Mete Tunçay'dan çok daha evvel bir Kemalizm eleştirisi var. Bir de şöyle bir hikâye var: Kemalizm eleştirisinin yapıldığı bu dönem, Kemalizm eleştirisi-

ni Türkiye'nin en ürkek adamının bile rahatlıkla yapabileceği bir dönem. Kemal Tahir'in, İdris Küçükömer'in ya da Emin Türk Eliçin'in bu eleştirileri yaptığı dönem, bu hikâyenin hakikaten meşakkatli olduğu, insanın sözünü ancak dolandırarak söyleyebildiği bir dönem.

İşin başka bir ilginç tarafı da şu: Emin Türk Eliçin bu kitabı *Eylem* dergisinde tefrika ediyor. Kitap belki henüz yazılmamış. Dergi sıkıyönetimce kapatılıyor. O kitabın belki daha ekleri vardı. Eliçin'in kitabının basılmasının nedenlerden biri de *Ant* dergisinin genel yayın yönetmeni Doğan Özgüden olabilir. Özgüden *Eylem*'de çalışıyordu, *Eylem*'de yazıları var. Dolayısıyla o dönemde Eliçin'in metnini biliyor ve muhtemelen adamı da tanıyor. Emin Türk Eliçin 1967'de vefat ediyor, kitap 1970'te çıkıyor. İkincisi, Doğan Özgüden'in onu basması şuradan da kaynaklanıyor olabilir. Doğan Özgüden, bir dönem *Akşam* gazetesinin genel yayın yönetmeni. Tam aynı döneme tekabül ediyor mu bilmiyorum. Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması*'nin ilk biçimi, daha geliştirilmemiş hali, *Akşam*'da dört gün tefrika ediliyor. O dönem belki orada olmasa bile gazeteyi biliyor. O dönemde muhtemelen *Ant*'ı çıkarıyor, gazeteyle ilgisi olmayabilir. Ama bu ilgi halesi onu çıkarıyor. Yoksa İdris Küçükömer diye bir şey olmayacak.

Siyasetle bağlantı çerçevesinde baktığımızda Kemal Tahir'in TİP'le ilgisi yok. Türkiye'de TİP'i Batılaşma hareketinin bir kolu telakki ediyor. İdris Küçükömer belli ölçüde bağımsız ama hem TİP bilim kurulu üyesi hem de 68-69'da TİP'teki ayrışmada, TİP'teki üçüncü grubun sözcüsü olarak kurultaya katılıyor. Kemal Tahir ile İdris Küçükömer arasında fark siyasetle ilgili derken söylemek istediklerim bunlar.

Kemal Tahir'in Kemalizm eleştirisi o çerçevede Türkiye'de herhangi bir grubun Kemalizm eleştirisinden beslenerek çıkmıyor. İdris Küçükömer, yazılarında laik-İslamcı karşıtlığını esas almayan, bunları birleştirebilir gören bir yaklaşım içinde. O anlamda laiklik yorumları da birbirine uymuyor. Kemal Tahir'de o eleştirinin, farklılığın temelinde, Lozan ve halifelik hikâyesi var. Kemal Tahir halifelik üzerine de farklı şeyler söylüyor. 60'lı yılların söyleminden farklı olarak, Türkiye tarihin hiçbir döneminde sömürge ya da yarı sömürge olmamıştır, diyor. Türkiye'nin solu o dönemde Türkiye'nin sömürge ve yarı sömürge olmasından bahsediyor. 60'tan sonra da emperyalizmin önemi olmadığı, Batı'yla entegrasyonun söz konusu olduğu söylenmeye çalışılıyor. Kemal Tahir'in bu konudaki kavramsallaştırması çok farklı. İnsanlar Kemal Tahir'in Lozan konusunda söylediklerinin, Rıza Nur ya da Kadir Mısıroğlu'nun yazdıklarıyla paralel olduğunu söylemeye, vurgulamaya çalışıyor. Halbuki ortada farklı bir durum var. Kemal Tahir bütün olup bitenleri başka bir bağlam içine de oturtmaya çalışıyor.

Eski okumalarım da masonluk üzerine söylediklerini fark etmemişim. Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*'nda Ali Kemal'in masonluğu üzerinden, bir öngörü gibi, bu tarz konulara giri-

yor. 1960'lar solunun kültür alanındaki ezberini bozmaya çalışıyor. Soldaki ezberi, tepki duyulan bir kesime yönelik olarak da, bozmaya çalışıyor. Küçükömer ise neredeyse bir tür barışmaya döndürüyor işi. Aralarındaki fark belki de oradan kaynaklanıyor.

Bu Kemalizm sorunu niye gündeme gelmiyor uzun yıllar? Çünkü Kemal Tahir'den etkilendik demek istemiyorlar. Yeni dönemde sadece liberal solcular değil, başka birçok kesim de 1960'lı yılların sosyalist ve komünistlerini bile milliyetçi ve muhafazakâr olarak görüyorlar. Böyle olunca bir milliyetçiden, bir muhafazakardan Kemalizm eleştirisinde yararlanmak zaten mümkün değil. Zaten milliyetçiyle muhafazakâr pekâlâ Kemalist de olabilir. Çünkü muhafazakâr derken mesela Halide Edip'e de muhafazakâr diyorlar.

Kemal Tahir'de din konusuna siz de yer yer değiniyorsunuz. *Devlet Ana*'da İslam'a Türk kültürü açısından kurucu bir rol atfediyor gibi görünüyor. Ama son dönem Türkiye'sine ilişkin romanlarında din neredeyse hiç yok. Sekülerleşme teorisini benimsemiş gibi görünüyor. Siz de şöyle diyorsunuz: "Kemal Tahir'de 60'lı yılların sol veya Kemalist düşüncesinin uzantısı olarak, Türkiye sanayileşince dinin toplum üzerindeki etkisi azalacak, hatta silinip gidecek düşüncesi var. Bu yüzden dinle ilgilenme gereği duymamış. Bunu bir biçimde başka eksenlerde, başka şeylerin bağımlı değişkeni olarak düşünmüş" (Buçukçu, Ed, 2016: 29). **Osmanlı'nın ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına ilişkin romanlarda farklılaşan din yaklaşımını nasıl telif edebiliriz? *Devlet Ana* süreklilik vurgusuyla anlatılan bir hikâye. Halbuki din orada var, burada yok. Bunu nasıl anlamak lazım? Kemal Tahir'in sınırlılıkları bahsinde siz de din konusunu gündeme getiriyorsunuz. Burayı biraz açabilir misiniz?**

Daha önceki bir yazımda, "Kemal Tahir, Cumhuriyet döneminin o ilk yıllarındaki yaklaşımdan etkilenmiştir" gibi bir ibare var. Anlattığı döneme dikkat etmek lazım. O dönemde toplumda dinin etkisinin daha fazla olması, sonraki dönemde sınırlanması mümkün. Bunun dönemin özelliklerinden kaynaklanmasını düşünmek de mümkün. Benim kanaatim her iki dönemde de, daha önce söylediğim belki aksine, dinin bir sosyolojik olgu olarak önemini tebarüz ettiriyor. Öncesinde bu tarz bakmıyordum ama bu yaz *Esir Şehrin İnsanları* ve *Esir Şehrin Mahpusu*'nu tekrar okuduğumda, geçmiş dönemde okuduğuma nazaran dinin sosyolojik olgu olarak varlığının, -belli bir noktanın ötesinde değil, kısmen de olsa- farkına vardım.

Kemal Tahir'in üç konudaki yaklaşımı üzerine ciddi inceleme yapılmamıştır: din, -etnik meseleler de dahil olmak üzere- milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet. Dolayısıyla az önce Kemal Tahir ve Attilâ İlhan'da cinselliğin ele alınmasına dair yaptığım karşılaştırma muhtemelen çok giriş düzeyinde, son derece sınırlı. Aynı şekilde etnik konuyu da daha evvel kimse konuşmuyordu. Kimsenin mesele etmediği bir dönemde Kemal Tahir bu konuları

gündeme getiriyor. “Kemal Tahir, kitabının ilk sayfasında Ağrı isyanından bahsediyor”, “Ermeni kırımından bahsediyor” gibi sözlerle çokça karşılaştım. Kemal Tahir’in bunları gündeme getirdiği dönemde kimse bunları konuşmadığı için, bugünden bakanlar Kemal Tahir’in yorumlarını o dönemin bakış tarzının aşırı bir yorumu zannediyor. Konu şimdi gündeme geldiğinde, *Birikim* dergisinin Kemal Tahir sayısında (Sayı: 416, Aralık 2023) olduğu gibi, eleştirilerek gündeme geliyor. Toplamda, Kemal Tahir ta o zamandan bu meselelerin farkında. Bugün Kemal Tahir’i gündeme getirenler de bu durumun farkında.

***Devlet Ana*’da da etnik gruplar meselesi çok merkezi bir konu değil mi hocam?**

Osmanlı’da temel figür öyle, yapılanma etnik çoğulluğun üzerine oturuyor. Öte yandan *Devlet Ana* Türkiye’de İslamcılardan çok milliyetçileri cezbetmiştir. Hem de etnik gruplar konusunu işlemesine rağmen. Halbuki düz bakarsan, bu konunun ele alınmasının milliyetçileri itmesi lazım. Mesela, Dar Alanda Kısa Paslaşmalar diye bir film var. Adamı İslami esasa usule göre defnediyorlar. Sonra kardeşi geliyor, kardeşim Ermeni diyor. Tam da bu tür konuların tartışıldığı dönemde. Ama kimse bundan rahatsız olmadı. Çünkü bu coğrafyanın gerçeğini kuşatıcı bir şekilde anlatıyor. Olayı bu coğrafyada acımasız yanlışlıklar yapıldı şeklinde formüle etmiyor. Bu o dönemleri yaşamış insanlar için anlaşılabilir bir şey. Söylemin farklılaşması yıllar sonra oluyor.

Din konusuna geri dönecek olursak, örneğin Erbakan’da da, dine olumsuz özellikler izafe ederek değil tabii ama, dinin sosyolojik boyutunun yavaş yavaş kaydığına, toplumdaki etkisinin azaldığına dair bir görüş var. 1973 seçiminin sonuçları Türkiye’de nasıl dar laiklere sürpriz olduysa, Hoca için de sürpriz olmuştur. Bugün gelinen nokta, Türkiye’de o dönem hemen hemen hiç kimsenin öngöremediği bir hikâyedir. Kemal Tahir’in din konusundaki yaklaşımını sosyolojik boyutta algılayıp, Türk toplumunda dinin o dönemde ne derece etkili olduğu açısından baktığımız zaman, Kemal Tahir’in dinin etkisine dair, eskiden daha muhkemken zaman içinde azaldığı şeklinde bir kanaate varmış olması mümkün. Hele de İslami perspektifle bakanlar bile böyle bir kanaat sahibi olabilirken. Kemal Tahir, birtakım şeyleri söylerken, zaman zaman tabii yargılıyor olabilir, ayrı bir hikâye; ama birtakım şeyleri söylerken, taraf belirtmekten çok, olayı anlamaya çalışıyor.

Kemal Tahir mesela o dönemde altruistik ahlak derken bunu doğal olarak Türk ve İslam kültürü unsurlarıyla beraber mütalaa ediyor. Türkiye’de o dönemde bu konular çok tartışılan konular değil. Kemal Tahir dil değişikliğine, Dil Devrimi denen şeye de olağanüstü kökten eleştiriler getiriyor. Zaten temel doğrultusu Batılılaşma karşıtı olan bir figürün, bırak başka konuları, sadece dil değişikliği konusunda söylediklerine baktığın zaman bile, din meselesini dar ve basit laik mantıktan uzak bir tarzda ele aldığı anlaşılır.

Kemal Tahir’in yazdıklarını, yazdığı dönemleri nazarı dikkate alarak okumak doğru olur. Mesela *Devlet Ana*’da ve diğer romanları çok yakın zamanlarda yayımlanmış, bunun getir-

diği bir yakınlık, benzerlik olabilir. Öte yandan bu metinlerin bazı kısımları çok daha evvel kotarılmış şeyler. Dolayısıyla bunların bir kısmı eski düşüncelerini de yansıtıyor olabilir. Ama ben bunlar arasında bir farklılıktan ziyade süreklilik ve benzerlik olduğu kanaatindeyim. Bu da muhtemelen din konusunu aynı dönemde kafasında kırk kere dolaştırmasından kaynaklanıyor. Kopukluk yok da, kısmi bir farklılık var belki. Bu farklılık da Kemal Tahir'in kendi bakış tarzından ziyade, metinlerin yazıldığı dönemin yaklaşım tarzlarıyla bağlantılı olabilir.

Türkiye'de din konusuna eleştirel ve mesafeli bakanlar, Kemal Tahir'de dinden hiç bahsedilmiyor, işte bu apaçık ortada, diye bakıyorlar. Muhafazakârlar da Kemal Tahir'e bakarken bu konuya girsek yaralarız endişesiyle geçiştiriyorlar gibi geliyor bana. Çok ciddiye alınacak bir şey değil ama birisinin “Kemal Tahir din karşıtı birisidir, zındıktır” tarzında bir yazısı vardı. *Yeni Şafak*'ın kitap ekinde. Bu hakikaten böyle değil ama soğukkanlılıkla incelenmesi, tarihsel ve sosyolojik izahının yapılması gereken bir konu.

Türkiye'de insanlar bazı konulara girmekten kaçınıyorlar. Din de, cinsellik de böyle. Mete Tunçay, belki *Kurt Kanunu* nedeniyle, “Senin kitabın pornografik, toplatılması lazım,” diyor. İsmail Cem de, “sen pornografi bilmiyorsun, bu pornografi değil” demeye getiriyor. Baykan Sezer'in İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde yaptırdığı, Mustafa Çobanoğlu imzalı, 1980 tarihli, “Kemal Tahir'in Düşüncesi, Son Akşamı ve Vasiyetnamesi” başlıklı bir lisans bitirme tezinde anlatılıyor bunlar. Türkiye'de her kesimden bazı insanlar birtakım entelektüelleri eşitlemeye çalışıyorlar. Sığ bir şekilde bakarsan, “hepsi pornografi, başka bir numara yok” diye Attilâ İlhan ile Kemal Tahir'i eşitlemek mümkün.

Buradan modernleşme konusuna geçelim isterseniz. Kemal Tahir Batı karşıtı ve dinin de içinde eridiği Türk kültürünün devam ettirilmesini, onun esas alınmasını salık veriyor. Kemal Tahir modernleşme teorisini benimsemiyor; tek çizgili, tek biçimli, standart bir modernleşme anlayışına karşı çıkıyor; Türkiye'nin kendi modernliğini inşa edeceğini düşünüyor, diyebilir miyiz? Kemal Tahir'in modernleşmeye bakışı nasıl sizce? Modernleşme deyince sizce ne anlıyor? Örgütlü bir toplum mu ya da adil bir devlet mi? Ya da belli bir yoldan gidildiğinde ulaşılabilecek, henüz bilinmeyen bir hal mi?

Kemal Tahir Türkiye'nin muhayyel geleceği üzerine bir şey söylemiyor bana göre. Kafasında belli bir tasarım yok. Dinle, milliyetçilik ve etnik gruplarla, cinsellikle ilgili olarak da böyle bu. Kemal Tahir bu toplumu anlamaya çalışıyor daha çok, ona yön vermeye değil. Kafasında doğru yanlış cetvelleri yok değil, var. Ama en azından toplumun o kadar kolay dönüşmeyeceği kanaatinde. Hatta *Kurt Kanunu*'nda, “Sovyet Devrimi biraz daha evvel olsaydı, onun etkisiyle Türkiye'de bir şey olabilirdi” gibi bir ifade var. Bunu anlamaya ça-

lıırken, Kemal Tahir’in o dönemdeki temel sol anlayışa ciddi bir mesafesi olduğunu düşünmek lazım. Toplumun değiştiğini, Batılılaşmanın etkili olduğunu görüyor ama buna yönelik bir direnci söz konusu. Romanlarında örtük olarak bugünlere dair birtakım işaretleler olsa bile, bütün hikâye 40’larda duruyor, 40 sonrası yok. Bizim temel sorunumuz da genellikle 60’lı yılların zihniyetiyle yapılmış bir Kemal Tahir değerlendirmesi. Kemal Tahir bir farklılaşmanın, ama olumsuz bir farklılaşmanın, varlığının farkında. Bunun başarılı olamayabileceğini ima etmeye çalışıyor.

Orhan Kemal’de “aydınlık gerçekçilik” diye bir kavram var. Türk sinemasındaki tipik mutlu son gibi. 60’lı yıllara baktığın zaman, o dönemin 40’lı yaşlardaki aydınlarında Türkiye’nin güzel geleceğinin çok yakında görülebileceği tarzında bir anlayış var. O dönemde çoğu insan kendi ömürleri sırasında sosyalizmi görebileceklerini zannediyor. Bu yaklaşım belki de güncel politikayla fazla ilgilenmekten kaynaklanıyor. Celal Bayar’ın kafası da tipik solcular gibi çalışıyor, “bu kış komünizm gelecek” diyor. Laf olarak aynı laf. Tek fark Bayar, gelmesin; öbürleri, gelsin istiyor. Böylece bu toplumun değişme dinamiğinin çok güçlü olduğuna gönderme yapıyorlar.

Kemal Tahir’de ise süreklilik fikri daha belirgin. Romanlarında geçmişe odaklanması biraz da bundan kaynaklanıyor muhtemelen. 60’larda Devlet Planlama Teşkilatı kuruyor. Modernleşme teorileri Türkiye’de çok etkili. Ayrıca Frederic Frey’in “1962 Köy Araştırması” ile başlayan köy çalışmalarının merkezî bir rolü var. Köydeki değişimi daha iyi formüle eden başka araştırma görmedim ben. Frey Türkiye’deki birçok şeye hâkim. O dönemin sosyologlarından hiçbiri konulara bu kadar hâkim değil. Kemal Tahir bu teorilerin farkındaydı, demeye çalışmıyorum. Milli demokratik devrim tartışması da, sosyalist devrim tartışması da, dolaylı olarak modernleşme teorisiyle bağlantılıdır. O dönemde Türkiye’de feodalizmden kapitalizme ve sosyalizme geçiş konularında yazılmış metinler var. 64’te Avcioğlu Japon kalkınması üzerine yazıyor. Avcioğlu’nun *Türkiye’nin Düzeni* kitabıyla aynı dönemlerde Oka ve Perceval’dan Fethi Naci’nin çevirdiği *Japon Kalkınması ve Türkiye* diye bir kitap var (Gerçek y., 1966). O kitabın önsözünü de İdris Küçükömer yazıyor. Türkiye niye Japonya gibi olamaz diye. O dönemde Türkiye’nin modernleşmesi, Batılılaşması anlamında modeller çok fazla. Herkes 80’li yıllardan itibaren bu tarz şeylerden uzaklaştı. Kemal Tahir ise o tarz bir eğilimin içine hiç girmede gibi geliyor bana.

Tam da 1964 yılında Ward ile Rustow’un derlediği, Japonya ve Türkiye’de modernleşme üzerine bir kitap var: *Political Modernization in Japan and Turkey*. Sekiz yazı Japonya, sekiz yazı da Türkiye üzerine. Türkiye üzerine yazarlar arasında İnalçık ve Karpat da var. O dönemde modernleşme teorilerininin bakış açısıyla, Japonya örneği, yaygın bir biçimde Japonya mucizesi olarak görülüyor.

“Japonya efsanesi” II. Meşrutiyet’ten beri var, değil mi?

Tabii tabii, bütün hikâye, Japonya’nın başarısından kaynaklanıyor. 1904’te Japonlar, Rusları yeniyor. O Rusları yendiği zaman Türkiye’de bir Japonya merakı başlıyor. Türkiye’de o dönemde bu tür hikâyelerin etkisi, 80’li ve 90’lı yıllara göre daha örtük.

Kemal Tahir’in son romanlardan biri, 70’teki romanı *Büyük Mal*, köy üzerinedir. Köyün incelenmesi Kemal Tahir’in temel konularından biri. Kemal Tahir köye de çağdaşı olan diğer romancılardan farklı bakıyor. Mesela Fakir Baykurt anılarında anlatıyor. Yaşar Kemal ile Mübaccel Kıray, Fakir Baykurt’la konuşuyor. Mübaccel Kıray, “Sen boşuna yazıyorsun. On beş yirmi sene sonra köy diye bir şey kalmayacak, yazdıklarının bir anlamı olmayacak,” diyor. Fakir Baykurt da bu diyalogu yıllar sonra “bak hala var” diye hatırlatıyor Mübaccel Kıray’a. Mübaccel Kıray, bundan çok daha sonra, 1980’li yıllarda, “bizim temel meselemiz, köylülükten kurtulmaktır” diyor.

Türkiye’de bu değişim, özellikle zihniyet değişimi o kadar çabuk olabilecek bir şey değil. Mesela biz Japonya’yı niye önemsiyoruz? Japonlar geleneklerini kaybetmedi. Geleneklerini kaybetmeden modernleşmek arzusu bizim can simidimiz. Bu, bütünüyle kötü bir şey de değil: “Ben bütünüyle başkalaşmayacağım.” Tamam, muhafazakarların başkalaşmakla daha büyük derdi olabilir ama bu dert herkeste var bir miktar. İnsan geçmişten bütünüyle kopmak istemiyor.

Japonya meselesinde Erol Güngör’ün yaklaşımı bana ilginç geliyor. II. Meşrutiyet’ten beri bir can simidi olarak kullanıldığını, ama yaratılan Japonya imgesinin Japonya’nın gerçekteki tecrübesinden tamamen farklı olduğunu söylüyor. Biraz da ihtiyacımız olduğu için böyle bir Japonya yarattık diyor, örtük olarak.

Zaten bu teoriler, mevzular dediğin hikâye aslında... Türkiye’de Sovyetler hakkındaki kanaat de bizim insanımızın kafasındaki tasavvurdan ibarettir. Aksi halde “Sovyet cenneti” eksenli muhayyel gezi notları, kitapları yazılmazdı ki. Oraya gittiğin zaman fark edersin. Bir olay anlatayım. Mesela, Türkiye’de bir dönemde söylenmeye başladı. “Nevruz bayramı aslında Kürtlerin bayramıdır. Türkiye’de Türklerin bayramı diyorlar ama bu bayram Kürtlerin, bırakın adamlar kutlasın.” Ben de biraz böyle düşünüyordum. Beş altı defa Azerbaycan’a gitmişimdir. Gidişlerimden birinde bir gün Kültür Bakanlığı’ndaki bir yetkili “Hocam Nevruz’a gidelim” dedi. Haydar Aliyev çıktı, Rusça konuştu. Bir saat dinledim. Ben o kadar görkemli bir kutlayış görmedim. Ondan sonra bunun aynı zamanda Türk bayramı olduğuna kanaat getirdim. Ama bu aydınlanmayı, gördüğün zaman yaşıyorsun. Bir de olayı anlamaya çalışacaksın tabii.

Azerbaycan’a gittiğim zaman yaşadığım olaylardan bir başkasını daha anlatayım. Orada Türkiye’den gelmiş bir profesör vardı, Nâzım Hikmet’e ağzına geleni söylüyor. Birisi çık-

tı, “Konuşma, Nâzım olmasa biz Türkçe’yi unutturduk. Azerbaycan’da Türkçe onun sayesinde yaşıyor,” dedi. İnsanın öyle bir tepkiyle karşılaşabileceğini havsalası almıyor. Ben bunları Azerbaycan’a gitmesem fark etmezdim. Adamın konuştuğu Türkçe, yani bir süre sonra söylediği her şeyi anlıyorsun. Ama Türkiye’den bakınca, Azerice ile Türkçenin benzerliklerine dikkat çeken adama uyduruyor diyorsun.

Zaten mucize ile gerçeğin hepten farklı olması, bu durumu doğuruyor...

Hocam, Kemal Tahir’i etkileyenler ve Kemal Tahir’in etkiledikleri hakkında neler söyleyebiliriz? Kemal Tahir’in yaptığı şey büsbütün benzersiz mi, değilse kimlerden ilham alıyor? Benzerleri veya öncülleri kim olabilir? Mesela Mithat Cemal Kuntay’ın Üç İstanbul’u ya da Nahid Sırrı Örik’in *Sultan Hamit Düşerken*’i, *Kurt Kanunu*’nun yanına benzer siyasi tarihsel roman örnekleri olarak konabilir mi? Sızca üslup açısından Kemal Tahir kimlerden izler taşıyor? Kemal Tahir’in Türk edebiyatında bir kökünden, selef ve haleflerinden bahsedebilir miyiz?

Kemal Tahir’in Türk edebiyatındaki kökünü bire bir, bu ilişkiler ağı içinde düşünmek bana göre mümkün değil. Emin değilim, tahmin yürütüyorum. Kemal Tahir Üç İstanbul’u okumuştur büyük ihtimalle ama *Abdülhamit Düşerken*’i okuduğunu zannetmiyorum. Bütün hikâye ne biliyor musun? Bugünün mantığıyla bakıyoruz. Selim İleri’nin anlattığı bir anekdot var. Kemal Tahir Tanpınar’ı hiç önemsemiyor. Selim İleri ve Ayşe Şasa, Kemal Tahir’e Tanpınar’ın çok önemli bir figür olduğunu söylemeye çalışıyorlar. Yazıya geçmemiş ama Selim İleri ve Ayşe Şasa da Tanpınar’ın önemini muhtemelen Selahattin Hilav’dan duyuyor. Kemal Tahir, Tanpınar’ın önemli bir romancı olmadığını düşünüyor. Kemal Tahir öldükten sonra Selim İleri ile Ayşe Şasa taziyeye gittiklerinde Tanpınar’ın kitabını açık olarak görüyorlar masada.

Huzur’u görüyorlar ve diyorlar ki, “bu bize ders oldu, bu adam bizi ciddiye almaz zannediyorduk, meğer alıyormuş”. Peki Selim İleri ile Ayşe Şasa 73’te *Huzur*’u niye okudu? Herkesin derin edebiyat ilgisi de olabilir. Öte yandan *Huzur*’un ikinci baskısı 1972’de Tercüman 1001 Temel Eser’den çıkıyor. O vesileyle okuyorlar. Tanpınar hayattayken yayımlanan esas romanı *Huzur* (1949). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* 1962’de vefatından hemen önce yayımlanıyor, diğer romanları hep sonra. Tanpınar ilgisi ölümünden on sene sonra, 70’li yılların başında depreşiyor, 80’lerden sonra iyice yükseliyor.

Kemal Tahir’in Tanpınar’la bile çok ilgisi yok. Mithat Cemal’dan, Nahit Sırrı’dan etkilenmediğini zannetmiyorum. Tabii, kendine has bir tarzda edebiyat okumuştur. Halit Ziya’yı önemseydiğini biliyoruz. Ama mesela Sabahattin Ali ile ilgili olarak, toplumsal gerçekliği sınırlı bir biçimde gördüğünü; yarım yamalak, yarım yırtık bir yaklaşımı olduğunu söylüyor. Onu çok tutmuyor. Mesela neyi örnek olarak aldığına dair, Selim İleri’nin yazdıklarında bazı tespitler var. Kemal Tahir’in mesela Reşat Nuri’nin bir kitabını okuduğu za-

man ağladığını anlatıyor. Bana göre Kemal Tahir o dönemin Türk edebiyatını savruk bir seçicilikle okumuştur. Belli bir ölçüde etkilenmiş olabilir, bu ayrı bir hikâye.

Kemal Tahir romanda ne yapmaya çalışıyor? “Türk romanı” dediği yeni bir roman türü oluşturmaya çalışıyor. “Yepyeni bir şey yapıyorum” diyor, belki de abartılı bir biçimde. Kendi yaptığı şeyin geçmişten etkilenmediğini savunuyor. Bir de *Sultan Hamit Düşerken* 1957’de yayımlanıyor. Yeni baskısı 1976’da *Abdülhamid Düşerken* olarak Sander’den çıkıyor. Aynı yıl “Düşüş” adıyla tiyatroya uyarlanıp sahneleniyor. İnsanların ilgisi o dönemde şekillendi. Kemal Tahir’in eski edebiyata çok derin bir ilgisi, o tarz bir bağlılığı yok. O kadar bağlı olsa, yenilik iddiasında bulunamaz belki. Kemal Tahir’in mesela Sabahattin Ali’ye ya da Nâzım Hikmet’e de öyle bir bağlılığı yok. Kemal Tahir’de hiçbir biçimde, mesela Orhan Kemal’de, Yaşar Kemal’de olduğu gibi bir Nâzım güzelleme söz konusu değil. Vaktiyle yayımladığı neyse o. Kemal Tahir, düşünce bağlamında, “biz eski dönemde Nâzım tarzı metinlerle yani o basit sosyalizmle ilgilidik” diyor. Kemal Tahir geçmiş dönemdeki düşünsel birikimden de, edebi birikimden de elbette yararlanmıştı. Ama orada da Batılı metinler daha bir öne çıkabilir. Onlardan hangisinden yararlanmıştı?

Balzac ve Jack London geçiyor mesela.

Mesela ne diyor Kemal Tahir *Beş Romancı Tartışıyor*’da Orhan Kemal’e? “*Goriot Baba*’nın yanında senin babalığın kaç para eder?” Sonra, çok yoğun bir biçimde Dostoyevski ilgisi var. Dostoyevski ilgisi Türkiye’de çok sonraki dönemlerde depreşti. Hatta Dostoyevski’nin Batı notlarını içeren *Batı Batı Dedikleri* kitabı Kemal Tahir’in dahliyle Bilgi’den çıkıyor (1972). Bu konuyu Kemal Tahir’in *Notlar*’ını okuyarak yeni baştan düşünmek lazım.

Kemal Tahir’i etkileyen şeyler, düşünce alanında da, sanat alanında da olağanüstü sınırlı. Yok demek belki çok iddialı olur ama hakikaten de neredeyse yok. Kemal Tahir tabii birtakım yazarlardan etkileniyor. Ama bu etkilenme başkalarında olduğu gibi doğrudan benzeşme şeklinde tezahür etmiyor. Kemal Tahir’in yazarlara yaklaşımı, bir yandan haklarında olumlu şeyler söylemek aynı anda da bir direnç geliştirmek çerçevesinde şekilleniyor. Roman ve Türk romanı üzerine söylediklerini, özellikle de 2024’te Ketebe’den ilk kez yayımlanan *Yüz Bin Çiçek Saksısına Bakan On Adam: Son Posta Yazı ve Röportajları (1936-1937)* kitabını topluca okursak bu konudaki yaklaşımını daha kapsamlı bir şekilde görebiliriz.

Bu noktada Kemal Tahir’in okumaya yaklaşımı da önemli: “Bazı kitapları bir kere okumak yetmez, tekrar tekrar okumak lazımdır” diyor. Kemal Tahir ilgilenip etkilendiği bir yazarı tekrar tekrar, derinlemesine, didikleterek okuyan biri. Muamma olan şeylerden biri, Kemal Tahir’in Marx’la ilgisinin ATÜT kavramına yönelmesinin nasıl olduğu. Bunu kimse açıklayamıyor. Marx’ı iyi okuduğu düşünülen insanlar, Sencer Divitçioğlu da, Selahattin

Hilav da, ATÜT kavramını ondan duyduklarını söylüyor. Ki bunlar 50-60 yılları arasında Fransa'da kalmış, Marksist literatüre hakim insanlar. Hatta Sencer Divitçioğlu İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde 50'li-70'li yıllar arasında ders olarak Marksizm okutup anlatıyor. Peki Kemal Tahir buna nereden dikkat edip de gündeme getiriyor? Mesela Anouar Abdel-Malek (Enver Abdülmalik) var, *Égypte: Société Militaire* (Mısır: Askerî Toplum, 1962) başlıklı bir kitap yazmış. Ne kadar önemli bilmiyorum ama... Türkiye'de *Kültür Emperyalizmi* diye ufak bir broşür çıkıyor, 67'de, Pertev Naili Boratav, Abidin Dino, Güzin Dino, Ferit Edgü ve Enver Abdülmalik katılıyor. Oradaki edebiyatçılardan biri, Ferit Edgü olabilir, Niyazi Berkes niye buraya katılmadı diyor. Niye Kemal Tahir katılmadı demiyor. Enver Abdülmalik o dönemde bir şeyler söylüyor, onlar da kulaklarını açıyorlar...

Hocam, Kemal Tahir'in etkisi kısmına geçebiliriz buradan. Türkiye'de düşüncede ya da edebiyatta etkilerini düşündüğümüzde, Kemal Tahir'in sürdürücüsü, takipçisi olarak kimi görebiliriz? Bir Kemal Tahir Ödülü verecek olsaydık, mesela Oğuz Atay'a mı verirdik? Ya da, siz güncel edebiyatı da yakından takip ediyorsunuz, yeni yazarlardan kime verirdik? Kemal Tahir'i soyutladığımızda bugünkü karşılığı olarak nereden, hangi açıdan, hangi yazarı görebiliriz?

“Kemal Tahir'in, Durumun Farkında Olan ve Olmayan Takipçileri” başlıklı bir yazım vardı, *Hece'nin* Kemal Tahir Özel Sayısı'nda (Sayı: 181, Ocak 2012, s 322-335), *Kemal Tahir'in Entelektüel Portresi* kitabına (2023) da aldım sonradan. Kemal Tahir'in sinema alanında da takipçileri var. Halit Refiğ mesela Kemal Tahir'i zaman zaman eksik, zaman zaman yanlış anlayan bir takipçi. Mesela *Türkiye Defteri* dergisi, Kemal Tahir'in yaklaşımlarını Türkiye'de o dönemde cari olan sosyalizm anlayışının bir versiyonu olarak görüyor. Ondan uzak bir şey olarak görmüyor.

Kemal Tahir'in söylediklerinin en önemli, ciddi, iyi yorumlayıcılardan biri Selahattin Hilav. O da Kemal Tahir'in söylediklerinin, kendi anladığı, belli ölçüde daha gelişkin bir sosyalizm anlayışının çerçevesinde olduğu mütalaasında bulunuyor. Hatta onun Kemal Tahir'in *Devlet Ana* eksenli, konuyu devlet felsefesi etrafında ele alan yazısının, daha sonra, *Türkiye Defteri*'nin “Kemal Tahir İçin” başlıklı 6. sayısında (Nisan 1974) yayımlanan biçiminde, her ne kadar edebiyat anlayışları çok farklı olsa da, Kemal Tahir'in Oğuz Atay'la bir biçimde ilişkisi olabileceğini söylüyor.

Kemal Tahir yaşadığı dönemde birtakım insanları etkilemiş ve fakat bu etki bir süre sonra azalmış ya da bitmiş gibi görünüyor. Kemal Tahir'in örneğin İsmail Cem üzerinde belli ölçüde bir etkisi var ama İsmail Cem'in topluma ve siyasete bakışı, sonraki dönemde büsbütün farklılaşıyor. Kemal Tahir'i önemseyen ve ondan sınırlı da olsa etkilenen bir figür olarak Ali Gevgilili de anılabilir. Kemal Tahir'in hem *Milliyet* gazetesindeki “Haf-

tanın Forumu”nda etkisini görmek mümkün, hem de Kemal Tahir öldüğü zaman Kemal Tahir’le Mustafa Akdağ üzerine, çünkü ölüm tarihleri yakın, ortak bir yazısı var. Ama o da o dönemde Türkiye’de yaşanan siyasi farklılaşmada sol bir çizgiye daha sadık. Kemal Tahir’in, etkilediği insanlar üzerindeki etkisi zaman içinde azalıyor. Kemal Tahir’den etkilendiklerinden bahsedilen insanların Türkiye’de sol hareketle bağlantıları Kemal Tahir’e göre çok daha fazla, Kemal Tahir daha mesafeli.

Kemal Tahir’in genel muhafazakar trendlerden ayrıışan muhafazakar yazarlar üzerinde de etkisi olmuş olabilir. Öte yandan Kemal Tahir hiçbir biçimde mesela Kıvılcımlı gibi etkisi olan birisi değil. Kıvılcımlı da yaşadığı sürece fazla etki yapmamış bir figür aslında. Ama o Türk solcularının eyleme dönük düşüncelerinin iflas etmesi sonucunda bir süre sığındıkları bir liman olarak görünüyor. Sonra farklılaşıyorlar, o ayrı bir hikâye.

Kemal Tahir’in etkisini edebî alanda düşündüğün zaman, Türkiye Defteri dergisi çevresinde edebî metin yazan tek figür Hulki Aktunç. Onun da bir öyküsünü seçiyor zaten yayımlanmak üzere Kemal Tahir. Onun gibi, Oğuz Atay da belirgin olarak Kemal Tahir’in edebiyat anlayışının dışında yetişmiştir. Ama mesela Oğuz Atay bir yazısında önemli bir şey söylüyor: Kemal Tahir Batı edebiyatını da, Türk hikâye ve kültür geleneğini de tam tekmil bilen, Türkiye’de edebi çerçeveyi hıfzetmiş bir adamdır, diyor. Çok erken bir yaşta vefat ediyor, 77’de ölüyor Oğuz Atay. Ölmeden evvel bir Kemal Tahir anma toplantısını düzenliyor ve ondan sonra kendisine gelen tepkilerden dolayı, bir daha Kemal Tahir üzerine konuşmayacağım, böyle toplantılarda da bulunmayacağım, çünkü beni Kemal Tahirci olarak nitelediler ve bundan çok rahatsız oldum, fazlasıyla itildim, diyor. Bu husus *Halit Refiğ’e Mektuplar* diye bir kitap var, onun ikinci baskısında geçiyor. Kitabın ilk baskısında Metin Erksan’ın mektupları yok, ikinci baskısında Metin Erksan’ın mektupları var, orada Metin Erksan’ın Halit Refiğ’e söylediği bir şey... Senin James Joyce Oğuz, Oğuz Atay, James Joyce’a benzer bir tarzı var, endişe ediyor, ürküyor, diyor.

Halit Refiğ’e baktığın zaman, her dönemde önemseddiği farklı bir figür olduğunu görürsün. İlki Halit Ziya, 60-61’de çektiği ilk film Yasak Aşk, sonra Aşk Memnu olarak dizisini çekiyor 1974-1975’te. Sonraki dönemde Kemal Tahir’i önemsiyor. 1989 tarihli Hanım filminde besteci Adnan Saygun’u yetenek olarak olumlu bir tavır olduğunu, olağanüstü önemseddiğini görüyoruz mesela. Yapı olarak baktığın zaman, bunlar ayrı ayrı, belirgin olarak farklı figürler. Türkiye’de edebiyata baktığınız zaman da benzer bir değişim var. 60’larda da, 80’den sonra da bariz bir biçimde değişmiş. Hatta bugün ismi bile değişmiş durumda, Türk edebiyatı yerine Türkçe edebiyat tabiri kullanılıyor. İlginç bir husus, Kemal Tahir bu iki tabire farklı bir anlam yüklüyor. *Notlar*’ında, roman yazarken dışarıdan bir sürü malzeme getirir, onları benimser, onlardan şekillenirsen senin yazdığın şey Türk romanı olmaz, Türkçe roman yazmış, Türkçe edebiyat yapmış olursun, diyor. Türkiye’de bu hikâye sonradan başkalaşmış.

Bugün eski tarz metinlere benzer tarzda metinler yazan yok mu? Var tabii. Peki bunlar ne ölçüde Kemal Tahir'den etkileniyor? Bunların hepsi de Kemal Tahir eksenli, o tarzda düşünerek, ondan etkilenerek yazmıyor. Belki genel anlamda o yaygın gelenekten kalkarak yazıyor. Mesela romancı olarak benim takip ettiğim Ahmet Büke var. Bakıldığı zaman, kendisinin söylediği şeylerin dışında, biraz iğreti bir politik bağlantısı da var gibi görünüyor. Öykü üzerine konuşurken, ben büyük ölçüde Yaşar Kemal, Kemal Tahir ve Orhan Kemal'den etkilendim, diyor. Mesela yine Emin Alper var, Kız Kardeşler filminin yönetmeni, *Express* dergisinde kendisiyle yapılan uzun bir söyleşide köy edebiyatı bahsi geçince aynı bu üç romancıyı anıyor etkilendiği isimler olarak.

Ahmet Büke'nin *Kırmızı Buğday* romanı (2025) belli ölçüde Kemal Tahir'den etkilenmiştir denebilir. Bilinçli, şekillenmiş bir etkiden ziyade esinlenme olarak düşünebiliriz. Milli Mücadele'yi başka metinlerde olduğu gibi köşeli tarzda değil, kendi doğal gelişimi içinde anlatıyor. Anlatı bir önceki yüzyılın, o dönemin toplumsal yapısından izler taşıyor. Romanda sınırlı bir biçimde de olsa, Galip Hoca olarak Celal Bayar da var. Öykülerine de baktığın zaman, kırsal alan ve kasaba insanı diğerleri ölçüsünde çarpıcı değil ama sahici, yalın ve derin bir biçimde anlatılıyor. Oradaki anlatım insanı ister istemez kendine çekiyor. Bir de Yüzbaşı Cemil gibi bir figür var *Kırmızı Buğday*'da. Bu şekilde somut baktığın zaman, şekil olarak bütünüyle etkilenme değil, esinlenme var diyebiliriz kesinlikle.

Ama zaten 80'den sonraki edebiyat ekseninde, Kemal Tahir'in dünyası öyle kolayca etkilenilebilecek bir dünya değil. 80 sonrası ortam düşünüldüğünde, insanlar Oğuz Atay dünyasını anlamlandırmaya çalışıyorlar daha ziyade. Türkiye'de 80 sonrasında Oğuz Atay ve Tanpınar üzerine yazılan metin sayısı ölçüsünde, Kemal Tahir veya herhangi bir diğer Türk romancısı üzerine yazılmış metin yok. Halbuki çağdaş okuyucunun, bütünüyle dünya görüşünden etkilenmese de, Kemal Tahir'in edebiyat anlayışıyla bağlantı kurabilecek bir noktada kalması lazım. Bunun örtük olarak görüntüleri de var.

Mesela Berna Moran'ın Hüseyin Rahmi Gürpınar ekseninde *Birikim*'de (Mayıs 1977) yazdığı "Alafranga züppeden alafranga haine" başlıklı yazıyı görüyorsunuz. Türkiye'de aydını anlatmaya çalışan romanları ele alıyor. Ahmet Büke'nin metnine baktığın zaman, orada da "alafranga hain"i görüyorsun mesela, o tür devamlılıklar var. Ama işin ilginç tarafı; belli bir politik, esnek bağlantısı olsa bile, olayı daha bir sade bir biçimde, daha bir gündelik hayatın kültürel zenginliği içinde anlatıyor. Romanda Mehmet Akif'in bir mısraına örtük bir gönderme de var.

Türkiye'de Kemal Tahir hakkında yapılan araştırmalar ekseninde birkaç soruyla devam edelim isterseniz. Türkiye'de Kemal Tahir denilince ilk halka gelen isimsiniz, bu söyleşiye de *Kemal Tahir Çalışmaları* dergisinin ilk sayısında yer vereceğiz inşallah. 90'larda Ayyıldız Yayınları'ndan çıkan kitaplarınızın birinde Kemal

Tahir kitabınızın çıkacağı duyurusu var. Daha sonra 1994'ten itibaren bazı kitaplarınız İletişim Yayınları'ndan çıkmaya başlıyor. Orada da bir Kemal Tahir kitabı planınız olduğunu görüyoruz. Hatta bu sebeple, Kemal Tahir'le ilgili bir yazıya, yayımlanan bir kitapta yer vermiyorsunuz. Ama Kemal Tahir kitabınız uzun yıllar sonra 2023'te Ketebe'den çıktı. Bu gecikmeyi nasıl değerlendiriyorsunuz?

Türkiye'de kitap bastırmak o kadar kolay değil, problemlerle dolu bir hikâye. Bugünkü kadar olmasa bile o gün de Türkiye'de Kemal Tahir üzerine temelde olumlu bakış açısına sahip bir kitabı bazı yayınevlerinden çıkarmak zaten mümkün değil. O benim yaptığım derleme İthaki'den niye çıktı, İthaki Kemal Tahir yayımladığı için çıktı. 2010'da, Kemal Tahir'in 100. doğum yılında bir Kemal Tahir derlemesi çıkarmak istediler. Ben İletişim'e 2002 yılında *Türk Kültür Dünyasından Portreler* dosyasını götürdüm en son, İletişim'e götürdüğüm son dosya bu. Ondan sonra dosya götürmedim. Tam o sırada Ankara'da başka bir yayınevine Kemal Tahir dosyasını götürdüm ama yayımlanmadı. Belki bir ihtimal yayımlardır ama iyi ki yayımlamadı belki. Daha sınırlı bir şey olacaktı. Yayınevi bana yayımlayacağım demişti. Ama tam o sırada *Türk Kültür Dünyasından Portreler* çıktı. Bunun üzerine yayınevi sahibi sinirlendi, vazgeçti.

Kemal Tahir üzerine olumlu metin yayımlamak ancak yayınevinin olumlu bakmasıyla mümkün. Şimdi de, Ketebe ne diye Kemal Tahir'in metinlerini yayımlıyor, diyorlar. Kemal Tahir metinleri başka nerelere gitseydi yayımlanırdı, nerelerden olumsuz cevap alırdı, insanın bunu düşünmesi lazım. Örneğin İdris Küçükömer Kemal Tahir'e göre daha az itici bir figür. Küçükömer'in kitapları, Kemal Tahir'in *Notlar*'ını da yayımlayan Bağlam'dan çıktı. Sonra Profil'den, şimdi de Alfa yayın grubu altındaki Kapı'dan yayımlandı. Zaten yeni dönemin mantığına baktığınız zaman Kemal Tahir'e yönelik eleştirelilik giderek artıyor. 60'lı yıllarda Kemal Tahir'in onlara göre komünist kimliği, bütünüyle reddinin önüne geçen bir şey. Ama zaman içinde bu eleştirelilik yoğun bir biçimde artıyor. Mesela Kemal Tahir'in metinlerinin büyük ölçüde, neredeyse bütünüyle Hikmet Kıvılcımlı'dan araklanarak, aynı fikirlerin farklı bir formatta tekrar edilerek oluşturulduğu söyleniyor. Böyle bir şey hakikaten doğruysa Hikmet Kıvılcımlı'ya bu kadar sıcak bakıp, benzer şeyler söyleyen Kemal Tahir'i itmenin mantığı yok. Demek ki bundan öte bir şey.

Bütün hikâye 80 sonrası gelişmelerle ilgili. Bu gelişmeler Kemal Tahir'e tepkiyi daha bariz bir biçimde gündeme getirdi. Hatta olayın anlaşılış tarzı itibariyle, 2013'te bu Gezi hareketinden sonra Kemal Tahir Türkiye'de mevcut iktidarın düşünceleriyle koşut bir konuma sokulmaya, böyle bir konumda gibi nitelendirilmeye çalışıldı. Türkiye'de Kemal Tahir üzerine metin yayımlamanın problemlerle dolu olduğu çok net bana göre. Dolayısıyla bu yayın hikâyesi uzun vadede daha çetrefil hale geliyor. 16 tane farklı kitap yayımlanmış. Bu kitapların önemli bir kısmının onlarca yıldır baskısı yok, tezgahta bile değil. Bir de yepyeni kitaplar var. Yani bunlara bakarak insanın olumlu, olumsuz bir değerlendirme

yapma potansiyeli var. Kaldı ki *Beş Romancı Tartışıyor* kitabı (1960) ve *Devlet Ana* çıkınca *Dost* dergisinde yapılan soruşturma (1968) yeniden yayımlandı. Bunlardan kalkarak Türkiye’de edebiyatın gelişmesi üzerine, Kemal Tahir konumu açısından menfi ve müspet şeyler yazılabilir.

Fethi Naci erken dönemde Kemal Tahir’in metinlerine olağanüstü olumlu bakarken, bir süre sonra olumsuz bakmaya başlıyor. O erken dönemde Orhan Kemal mektuplarında, şimdi Fethi Naci’yle kumpas kuruyorlar, Kemal Tahir’in metinlerini öne çıkarmaya çalışıyorlar, diyor. Kemal Tahir’e yönelik ilgi 60’lı yılların eleştirmenlerinde daha olumlu bir mecrada seyrediyor. Daha sonraki dönemde hikâye hepten eleştirel bir noktaya doğru gidiyor, özellikle 80’den, 2000’den sonra başka bir mecrada seyrediyor.

Fethi Naci’nin kırılma anı neydi hocam?

Onu çok net bilemiyorum ama Fethi Naci’nin kitaplarında en net yazdığı şeylerden biri, *Esir Şehir* Üçlemesi’nde Kamil Bey figürünün değiştirilmesi, daha doğrusu Kemal Tahir’in Nâzım Hikmet’e yönelik genellikle olumsuz bakışının Kamil Bey karakterine yansıtılarak değiştirilmesi söz konusu. Fethi Naci’nin Kemal Tahir’e bakışı belli bir dönemden sonra, özellikle 1960’tan, belki de *Beş Romancı Tartışıyor*’dan sonra, belki biraz daha sonra farklılaşıyor. Adamın yazdığı metinler sırasıyla okunduğu zaman ortaya çıkar.

Ki bu dönemde kimse de Fethi Naci’ye olumlu bir tarzda bakmıyor. Yani Fethi Naci’yle son dönemin Semih Gümüş, Orhan Koçak, Ömer Türkeş, Hasan Bülent Kahraman gibi eleştirmenleri arasında bariz bir fark var. Fethi Naci’nin kültürel birikimi ve roman değerlendirme tarzı, bu dört eleştirmene göre daha gelişkin. Ayrıca romanları Türkiye’nin sorunlarıyla bağlantı kurarak değerlendirmeye çalışıyor. Hatta Fethi Naci’nin Tanpınar’ın önemine ulaşması da bunlardan çok daha önce. Fethi Naci’nin 1980 Kasım’ında Türkiye’de roman var mı diye sorduğu zaman gönderme yaptığı şey, Tanpınar’ın 1936’da yazdığı “Bizde Roman” başlıklı yazısında Türkiye’nin kültürel birikim ve yapısının Türkiye’de roman yazılmasına engel olduğu düşüncesi. Belki de asıl kırılma 80’le gerçekleşiyor. Belli bir dönemden sonra Fethi Naci Kemal Tahir’e belirgin bir tarzda eleştirel olarak bakıyor.

Kemal Tahir üzerine birçok çalışma ve tez yazılmaya devam ediyor. Melike Akbıyık Kemal Tahir Sempozyumu’nda bunların bir dökümünü sunmuştu. Tezlerin daha çok Türk dili edebiyatı ve sosyoloji alanlarında yoğunlaştığını görüyoruz. Kemal Tahir deyince tarih akla geliyor. Tarih bölümlerinin ilgisi ise son derece sınırlı. Genel olarak bu çalışmaların nasıl şekillendiği üzerinden ya da tarih bölümlerinin, Kemal Tahir ilgisinin azlığı üzerinden bir değerlendirme yapmak ister misiniz?

Tarih bölümlerinde Kemal Tahir kolay kolay çalışılmaz. Tarih dediğin, belli bir döneme kadar askeri ve siyasi tarihtir. Kültürel tarih sonra gelir. Askeri-siyasi tarih yazan biri, Ke-

mal Tahir'de askeri-siyasi tarihi somutlaştıracak ne bulacak? Tarihçiler tarafından çalışılmamasının sebebi bu. Eski bir tarihçi; bir tarihçi askeri tarih yazar, siyasi tarih yazar, iyice olgunlaştıktan sonra kültür tarihi yazar, diyor. O süre bir türlü gelmiyor bizde. Tarih bölümlerinde böyle bir olgunlaşma söz konusu değil. İkincisi, geniş perspektifle baktığımızda, eskiden tarih bölümlerinde Kemal Tahir tezi yazılmasının mümkünatı yokken, zaman içinde daha bir yazılabilir gibi geliyor. 80'e kadar Kemal Tahir üzerine edebiyat bölümlerinde de, sosyoloji bölümlerinde tez yoktur belki.

Robert Kolej'de 1968'de Levon Mafyan'ın karşılaştırmalı edebiyat bitirme tezi var.

Olabilir. Niye olabilir? Kemal Tahir Robert Kolej'de ATÜT üzerine bir konuşma yapıyor. *Birlik* diye bir dergileri var, bu konuşma orada iki üç sayı yayımlanmış. Boğaziçi Atatürk Enstitüsü'nden Duygu Köksal'ın doktora tezi yurtdışında yapılmış; Cemil Meriç, Atilla İlhan ve Kemal Tahir üzerine. *Defter*'de bir yazısı da var Cemil Meriç ve Kemal Tahir hakkında. Bu tez yurtdışında yapılmış. Yani Boğaziçi Üniversitesi'nde de yapılabilir. O dönemden sonra Kemal Tahir üzerine bir tek yazısı var, *Notos*'un Kemal Tahir sayısında.

Başka bir röportajınızda da söylemişsiniz. Duygu Köksal ve Erol Köroğlu'nun metinlerinin *Notos*'un Kemal Tahir sayısındaki nispeten derli toplu, geniş bakabilen metinler olduğunu; diğerlerininse yanlı metinler olduğunu...

Kemal Tahir'in bir siyasi görünümü var. Kemal Tahir'in siyasi görünümüne, kendisinin izafe ettiği daha fazla anlam izafe ediyorlar. Kemal Tahir'in kimliği daha köşeli gibi gösteriliyor. Bu durum Türkiye'de edebiyat fakültelerinde ve başka yerlerde, hakkında tez yapılmasının önündeki engel. 1980'lerin ikinci yarısında Sevim Nilay Işıksalan, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Olcay ÖnerToy'un danışmanlığında "Kemal Tahir'in tarihi romanları üzerine bir inceleme" başlıklı bir doktora tezi yazıyor. Tez hacimli, iyi de bir tez. Yine de ikinci kerede geçmiştir, yani düzeltme verilmiş, altı ay süre almış, 1990'da kabul edilmiş. İlk hali daha kalın. Ben düzeltme veren hocalardan birinin raporunu okudum. Donanma Davası dolayısıyla mahkemenin sicilli, mahkûm bir adam hakkında böyle bir tez yapılamaz, diyor. Ondan kaynaklanarak tezi reddediyor. Dolayısıyla bazı yerlerde Kemal Tahir hakkında tez yapılması zor. Boğaziçi Üniversitesi, Robert Kolej farklı. Edebiyat fakültelerinin edebiyat bölümlerinde, yeni edebiyat kürsülerinde genellikle muhafazakar hocalar oluyor. Buralardaki Kemal Tahir tezleri 85'ten sonra artmıştır.

Bahsettiğim bu tez 420 sayfa, ama hala yayımlanmış değil. İnsan yayımlamaya teşebbüs eder. Neden yayımlamazsın? Yayıncı bulamazsın. Ya da, böyle bir sorunla karşılaştım, bir daha karşılaşmayayım diye yayımlamazsın. Sansürden ziyade, kendin otosansür uygularsın. Bildiğim kadarıyla bu arkadaşın Kemal Tahir üzerine bir tek yazısı var, *Hece*'nin Kemal Tahir sayısında.

Kemal Tahir üzerine yayımlanmamış en iyi iki tezden birisi olarak bahsediyorsunuz.

Nevzat Yavuz'un "Kemal Tahir'in Siyasal ve Toplumsal Görüşleri" başlıklı doktorası siyaset bilimi tezi. O da ikinci seferde kabul ediliyor, 800 sayfaiken kısaltılıyor o da, 500 sayfa olarak geçiyor. Nevzat'ın söylediği doğrudu. İstanbul Kızlarağası Medresesi'nde, Yazarlar Birliği'nin bir toplantısı vardı. Otobüste denk geldik tesadüfen, beraber gittik o toplantıya. Bir baktım yanıma birisi oturdu, merhaba dedi, sanki sözleşmişiz gibi. Bende onun iki tezi de var. İnternette YÖK'ün sitesinde olan 500 sayfalık hali de, 800 sayfalık ilk hali de var.

Türkiye'de bir konuda tez niye yapılmaz? Düşünce eksenini gündeme getirdiğin zaman... Türkiye'de özgür düşünce üretilemez. Dolayısıyla Türkiye'de tez, yani Kemal Tahir üzerine, onun düşünsel çerçevesini esas alan tez yapılamaz. Türkiye'de özgün düşünce yok. Mesela Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne baktığın zaman da, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Türk entelektüelleri üzerine en fazla tez yöneten kişi Sina Akşin'dir. Sina Akşin'in acayip bir Kemal Tahir eleştirisi var. İkinci Cumhuriyet'in kökeni Kemal Tahir'dir, diyor *Türkiye Tarihi* kitabında. Nevzat Yavuz çalışıyor, gelişkin bir tez getiriyor, sunuyor, reddediyorlar. Altı ay geçiyor. Dediklerini kısmen yapıyor, tezi belli ölçüde dönüştürüyor, kısaltıp getiriyor. Ne oluyor biliyor musunuz? Dörde bir geçiyor. Ama işin ilginç olan tarafı, danışman reddediyor. Böyle bir olayla karşılaştığın zaman o konuda tez yapmazsın. Bir de, bu tür hikâyeler akademide çabuk yayılır.

Edebiyat bölümlerinde 85 sonrasında fazlalaşıyor. Siyaset bilimi bölümlerinde zaten neredeyse hiç olmuyor. Sosyoloji bölümlerine baktığın zaman, çok sayıda bölümde tez yapıldığını görüyorsun. Antep Üniversitesi'nde doktora tezi dönmüş bir hoca var, uluslararası ilişkilerde. Anlatıyor, ODTÜ Kamu Yönetimi'nde, başlangıçta ATÜT üzerine tez yapmaya niyetlendim, o konuda tez olmaz, o konu tartışılmış ve bitmiştir, dediler. Bunu diyen hoca sosyologdu. Aynı konuda bir tezi siyaset bilimi bölümünde yapmaya kalktı. Mustafa Akdağ'ın torunu, İnan Akdağ diye. Şimdi Amasya'da doçent. Sonra bu konudan vazgeçti. Düşünebiliyor musun? Yani bırak Kemal Tahir'i, Asya tipi üretim tarzı konusunda, bir kavram hakkında tez yapamıyorsun. Bunun başka örnekleri de vardır. Benim gördüğüm örnek bu. 80 sonrası dönemin getirdiği böyle bir hikâye var.

İstanbul Sosyoloji'de yapılan Kemal Tahir tezlerinin sayısı da bir elin parmaklarını geçmez. Kemal Tahir'e dönük genel bir sınırlılık var. İstanbul Sosyoloji'de de var bu sınırlılık bir dönem. Bu sınırlılığın temel kaynağı bizatihi Baykan Sezer. Belki Cahit Tanyol Kemal Tahir üzerine tez yaptırmıştır, emin değilim, bilmiyorum. O dönemler fazla tez yapılmıyordu, dolayısıyla Kemal Tahir üzerine tez yaptırmaya açık olmak önemli. Baykan Sezer yaşarken öyle bir dergi sayısı çıkmadı. Baykan Sezer 2002'de öldükten sonra, *Sosyoloji Yıl-*

lığı'nın Kemal Tahir sayısı çıktı, 2003'te. Tamamen yok değil aslında, bazı şeyler var. Mesela Baykan Sezer'in daha evvelki bir dönemde Kemal Tahir'in son akşam yemeği üzerine yaptırdığı bir lisans tezi var.

Daha önceki dönemde Osmanlılık üzerine bir *Sosyoloji Yıllığı* vardı...

Ama Kemal Tahir üzerine yok. Kemal Tahir'e bir ambargo var. Baykan Sezer'in Osmanlılık ilgisi başkalarından çok farklı değil, Kemal Tahir'in ilgisi ölçüsünde ete kemiğe bürünen bir ilgi değil. Soyut, teorik bir ilgi. Türkiye'de iyice yerleşmemiş Batılı birtakım teorik yaklaşımları aktararak yapılan bir yönelim. Baykan Sezer, Cumhuriyet dönemi üzerine hiçbir biçimde yazmıyor. Cumhuriyet dönemi, güncel olan üzerine yazmak çekinceli bir şey ona göre. Onun getirdiği bir şey. Mesela Baykan Sezer ile Doğan Ergun'un paralellikleri var o konuda. Türkiye ilgisinin eserlerine girmesi Doğan Ergun'da Baykan Sezer'den daha geç, 90'dan sonra oluyor. Onda da yeterli düzeyde olmasa bile, Baykan Sezer'den çok daha fazla oluyor. Doğan Ergun bugün üzerine de konuşuyor, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemi üzerine çok daha ciddi şeyler söylüyor. İkisinin de bu toplumdaki belli bir biçimde soyutlanmış bir yaklaşımı var. Sosyolog dediğin insanların bu tür bir uzaklığı var. Zaten Sosyoloji Yıllığı'nın 2003'teki Kemal Tahir sayısına baktığın zaman da, İstanbul Sosyoloji'deki sosyologların Kemal Tahir üzerine ilk yazılarını yazdıklarını görüyorsun. Daha evvel onların dünyalarında da Kemal Tahir yok. Baykan Sezer'in dünyasında var ama yani buna elleşmeyelim diye düşünüyor. Öbürlerinin dünyasında ondan sonra oluşuyor.

Metin Erksan kime diyordu “Baykan da bir Kemal Tahir kitabı yazmadan vefat etti” diye?

Bana söyledi. Yazması gerekirdi, kanaatindeydi. Metin Erksan, Kemal Tahir'in Kemalizm eleştirisine dipten doruğa eleştirel bakan biri. Metin Erksan hiçbir biçimde Kemal Tahir şu konuda yanılmıştır filan demiyor ama yani Kemalizm anlayışına baktığın zaman bambaşka bir figür olarak ortada.

Hazır *Sosyoloji Yıllığı* bahsi açılmışken genel bir Kemal Tahir çalışmaları değerlendirmesi yapsak. 2003'te Sosyoloji Yıllığı, 2004'te *Biyografya 4: Kemal Tahir* çıkıyor. 2010'da Kültür Bakanlığı'nın *Kemal Tahir 100 Yaşında* derlemesi, sizin *İhtaki*den derlemeniz, *Fayrap*'ın özel sayısı var. Hemen ardından 2012'de *Hece*'nin, 2016'da *Notos*'un, yakın zamanda, 2023'te de *Birikim*'in Kemal Tahir özel sayısı var. Zeytinburnu Belediyesi'nin sempozyumu (2018) ve hacimli *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem* (2021) var. Bunları ve Kemal Tahir çalışmalarında gelinen noktayı nasıl değerlendiriyorsunuz? Bir yazarın ölümünden 50 yıl sonra tekrar gündeme gelmesini nasıl yorumlayabiliriz?

İnsanlar bu metinlerin yanı sıra bir de Ketebe tarafından 2023'ün başından bu yana yayımlanan 16 kitapla ilgilenirse... Oradakileri benimsese anlamında söylemiyorum, ister

olumlasın, ister olumsuzlasın, o yazılı metinleri özümseseye, o yazılanlara baksa, daha sahi-ci bir Kemal Tahir portresi çıkabilir. Bu metinlerin hepsi de üzerinde çalışılmış metinler baktığın zaman. Bu metinlerin hepsinin okunup değerlendirilmesi bile başlı başına bir iş. *Sosyoloji Yıllığı*'na ve Kültür Bakanlığı'nın derlemesine baktığın zaman Kemal Tahir'in düşüncelerinin Baykan Sezer'in düşüncelerinden bağımsız bir şekilde değerlendirmesinin caiz olmadığı şeklinde bir kanaat var.

Aynı isimler, Doğan Ergun'un Baykan Sezer'den etkilendiğine dair benzer şeyler yazıyor.

Etkilendiğine değil de, Baykan Sezer'in Doğan Ergun'dan daha derinlikli olduğuna dair. Ama Doğan Ergun, Baykan Sezer'i eleştirdi de. Öyle bir durum söz konusu olsa, Kemal Tahir'in takipçisi diye Baykan Sezer'i de söylerim. Ama öyle bir durum söz konusu değil. Yani Baykan Sezer'in Kemal Tahir üzerine yazdıkları olağanüstü sınırlı ve soyut. On beş ciltlik *Notlar*'daki önsözler birbirine benziyor zaten, onun dışında yazdıklarının önemlice bir kısmı da gelen istek üzerine yazılmış şeyler. Baykan Sezer'in çok daha önceden yayımlanmış metinleri de dahil olmak üzere, o yazıların çoğu, belki de hemen hepsi Kültür Bakanlığı'nın yayınında vardır. Bir kitabın bir kurgusu olur. Bu metinlerin bir kısmının kurgusu yok. Bu bütünüyle kötü bir şey mi? Yok. Kurgusu çok daha belirgin olsa çok miktarda eleştirel şey de olabilir. Kurgusu yoktur derken, bir başka şeye bakmak lazım. Derdi yok bunların çoğunun. Anlatabiliyor muyum? Mesela, *Fayrap*'ın özel sayısının bir derdi var. Orada söylenenlerden öte bir şey anlatmaya çalışıyor. Yani demek ki bir kurgu da var. Bir şey söylemeye çalışıyor. *Hece*'de kurgu yok. Çeşitli şeyler var. Ne var? Tıpkı *Birikim*'deki köklü Kemal Tahir eleştirisine benzer bir tarzda, Kemal Tahir güzellemesi var. Türkiye'de hemen hemen herkes, solcusu, sağcısı çok fazla fark etmiyor, hepsi pozitif bakıyor dünyaya, güzelleme yazmaya yatkın. Bütünüyle güzelleme olan bir metnin de çok fazla bir anlamı yok. Türkiye'de bunun bir biçimde tersinin de olması lazım. *Notos*'la *Birikim*'i bir arada düşünmek mümkün. Bunlar hakikaten planlanmış yayınlar. *Tarih ve Toplum*'un Bahar 2025 sayısı "Tarihten Edebiyata: Yeni Mecralar, Yeni İmkânlar" son sayısında da temel konu Kemal Tahir değil ama konu edebiyat ve gerçekliğe geldiği zaman Kemal Tahir geliyor gündeme. Kemal Tahir meseleye bakarken saptırarak bakıyor, deniyor.

Duygu Köksal geçmiş dönemde, bu konuda insanların kafası iyice şekillenmemişken yurt dışında, Türk edebiyatıyla çok fazla ilgisi olmayan bir figürün yanında tez yapıyor. Meseleye daha serinkanlı yaklaşılan bir dönemin ve ortamın ürünü o tez. *Notos*'taki yazısı da bu yaklaşımı yansıtıyor. Ama *Birikim*'de iyice tarafı bir yaklaşım var. Çok net bir biçimde, köklü bir eleştiri açısından bakıyor. Hakikaten oradaki yazıların hepsi eleştirel eksenli, eleştirel çerçevede çıkan yazılar. Baştaki üç yazı etnisite üzerine, kadın meselesi üzerine bir yazı var. Dönem değiştiçe farklılaşıyor, eleştirelilik dozu ve boyutu artıyor. *Birikim*'in Kemal Tahir sayısı üzerine uzun bir eleştiri yazdım. Orada çerçeve *Notos*'tan çok daha be-

lirgin. *Notos* meselenin daha çok edebi boyutuna girerken, Birikim daha çok işin siyasal düşünce boyutuna giriyor. Bunun dışında bir fark yok. Alper Akçam, *Notos*'taki yazısında Kıvılcımlı'nın meselelere çok hakim olduğu ve Kıvılcımlı'nın yaklaşımının Kemal Tahir tarafından aktarıldığını, Kemal Tahir'in Kıvılcımlı'dan bariz bir biçimde etkilendiğini söylüyor. İlginç olan nokta, o tarihe kadar Kıvılcımlı üzerine tek satır yazmamış. Bu tarz bir hikâye anlamlı değil.

Benim yapmaya çalıştığım şey, bunların hepsinden daha nötr bir hikâyedir. Amacım bir Kemal Tahir güzelleme yapmak değil. Benim İthaki'den çıkan *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Rubunu Aramak* derlemesinde yapmaya çalıştığım, Türkiye'de Kemal Tahir'e nasıl farklı tarzda bakılıyor, farklı bakış tarzlarını ortaya koymak. O kitapta yazı istenen, konuşulan insanların isimleri var. Bazıları yazmadı ama bunlarla konuşulmuştur diye kayda geçtik en azından. Onlar da yazsaydı çok daha geniş bir çerçeve olacaktı. Ben hep güzelleme yazılsın istemem. O kitabı da tabii değerlendirmek lazım. Kitabın belli bir mantığı var, Talat Sait Halman'dan İsmail Beşikçi'ye kadar bir sürü yazarın yazısı var orada. Doğan Ergun'un Kemal Tahir üzerine yazdığı tek yazı oradaki yazısıdır mesela. Ki o yazıda da kısmen bir eleştiri var. Sanatkâr, romancı, düşünce adamı değildir tarzında bir eleştirisi var. İsmail Beşikçi'ye yazmasını önerdiğim zaman... İsmail Beşikçi'nin 1970'li yıllarda resmi ideolojiyi eleştiren mahiyette metinleri var. O metinleri yazarken Kemal Tahir'den olumlu anlamda söz ediyor. Ben orada onun o dönemdeki haleti ruhiyesini yansıtan bir tarzda, o eleştirisinin rükünlerinden birinin Kemal Tahir olduğunu da yazabileceğini düşündüm ama o Kürt sorununun, Ermeni meselesinin farkında olmadığını yazdı.

Geçmişte öyle düşünüp günümüzde böyle düşünmesi tuhaf bir şey.

Onun kafasında geçmişte de Ermeni meselesi vardı. Geçmiş dönemde Kürt meselesi üzerine o dönemdeki gibi düşünmüyordu. Siyasal'daki sosyolog İbrahim Yasa'nın *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları (1970)* diye bir kitabı var. O kitapta etnik yapı ile ilgili bölüm de vardır. Okuldan arkadaşım Murat Şeker de orada yazmıştı, her bölümü değişik asistanlar yazmıştı, sonunda kendi imzasıyla yayımlıyor İbrahim Yasa. İsmail Beşikçi de etnisite bölümünü yazmış. Ondan 30-40 sene sonra, ODTÜ'de başka bir hocanın Türk sosyologları dersinde öğrenciler sunum yapıyorlar. İbrahim Yasa'nın bu kitabı üzerine sunum yapan öğrenci, Yasa bu konularda erken dönemlerde tespitlerde bulunmuş, burada milliyetçi bir refleks de var, dedi. Ben de söyledim, bunu yazan kişi Beşikçi, dedim. Doğal olarak o dönemde yazdığı şeyle sonraki dönemde yazdığı şeyler farklı. İnsanları böyle değerlendirmenin anlamı yok. Şimdi ne oluyor? İnsanlar Kemal Tahir'e yönelik olarak milliyetçi nitelmesini yapıyor. Belki zaman zaman daha ileri gidip başka sıfatlar kullanıyorlar.

Birikim'in Kasım-Aralık 2025 Nâzım Hikmet sayısında Orhan Koçak'ın bir yazısı var. Hani Nâzım Hikmet'in *Kuvayı Milliye Destanı*'nda geçiyor ya... "Sarışın bir kurda benziyordu, ve mavi gözleri çakmak çakmaktı." "Bu cehennem, bu cennet bizim." Nâzım

Hikmet burada milliyetçilere, Turancılara hitap ediyor, diyor. Orhan Koçak, Nâzım Hikmet'e bu konuda, Kemal Tahir'e söyleyebileceğinden daha ileri bir şey söylüyor. Ama aynı yazarın zinhar, Kemal Tahir'in mektuplarından yaptığı bir iki alıntı dışında Kemal Tahir üzerine yazdığı tek satırı yok. *Birikim*'in Nâzım Hikmet özel sayısında, Nâzım Hikmet'in 1962'de yazdığı *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim* başlıklı otobiyografik romanı üzerine bir yazı var. O yazıda birkaç husus vurgulanıyor. O dönemde Nâzım Hikmet, TKP'nin yaklaşımı da aynı, Şeyh Sait İsyanı feodal bir yapının tepkisi, dolayısıyla Cumhuriyet'in bunu bastırması haklıdır, diyor. Yazar ikinci olarak, bu tür bir hikâyeden ayrı olarak, eleştirel anlamda, Nâzım Hikmet'in milliyetçi olduğunu söylüyor. Ayrıca, Nâzım Hikmet'in erkek egemen ideolojiden etkilendiğini, metinlerinde erkek egemen söylemin söz konusu olduğunu savunuyor. Bu, Bursa'da bir sempozyumda da söylendi, çok yaygınlaştı. Daha ilginç bir husus da şu: Yazar bir dipnotta, Semih Gümüş'ün 2018'de *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim* üzerine yazdığı yazı da erkek egemen görüşe yakındır, diyor. Bu, on sene, yirmi sene sonra Türkiye'de düşünce, özellikle edebiyat alanında kendilerini şef olarak görenlerin de çok ciddi bir biçimde eleştirebileceğini gösteriyor. Burada, milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet eksenli eleştiriler almış başını gitmiş vaziyette.

Hocam son olarak... Kemal Tahir üzerine çeşitli çalışmalar yapılıyor şu an, daha önce yayımlanmamış mektupları vesaire yayımlanıyor. Yayımlansa ya da şu tür çalışmalar yapılsa dediğiniz, özellikle ihmal edildiğini düşündüğünüz şeyler var mı?

Üç senedir Kemal Tahir'in 1950'li ve 1960'lı yıllar verimleri olan metinlerin yayımlanması son derece önemli. Bu yayınlar erken dönem Kemal Tahir portresini aydınlatıp genişletiyor. Düşünce ve sanat yaklaşımındaki süreklilikleri ortaya çıkardığı gibi, hayatındaki gelişimlerin izini sürmeyi de mümkün kılıyor. Mike Hammer metinleri ile senaryo yazarlığı çerçevesinde sinema pratiğini anlamamıza da katkı sağlıyor. Devamı gelecek gibi görünen eleştirel baskılar vesilesiyle Kemal Tahir'in düşünsel ve sanatsal faaliyetleri daha derinlikli olarak gün yüzüne çıkıyor. Ayrıca Yeni Perspektifler Işığında Kemal Tahir sempozyumları, konu hakkında görünür kılınan eski ve yeni materyaller eşliğinde Kemal Tahir'in dünyasının daha bir aydınlanmasına kapı açıyor.

Beş Romancı Tartışıyor ve *Kemal Tahir ve Devlet Ana: Devlet Ana ve Türk Romanı Üzerine Dost Dergisi Yazıları ve Soruşturmaları* tarzı metinlerin yeniden yayımlanması olağanüstü yararlı oldu. *Türkiye Defteri*'nin 6. sayısının, Kemal Tahir sayısının, *Kemal Tahir ve "Türkiye Defteri"* başlığıyla kitap olarak yayımlanması da çok iyi oldu. O sayıda yazılanlar bugün yazılanlara göre çok daha insafli ve olumlu. Özellikle Tektaş Ağaoglu ve Adalet Ağaoglu'nun Kemal Tahir hakkında yazdıkları, belki daha sonraki dönemde yazmadıkları tarzda, olağanüstü farklı metinler. Hulusi Dosdoğru'nun *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir* kitabının yayımlanması da iyi oldu. Mesela o türden, tanıklıkları derleyen kitaplar yayımlanabilir.

Sevim Nilay Işıksalan ve Nevzat Yavuz'un Kemal Tahir üzerine doktora tezlerinin yayımlanması iyi olur. Bir de Kemal Tahir üzerine yazılmış, özellikle Tahir Alangu'nun metinleri gibi, nitelikli metinlerin derlenmesi gerekir. Bir de derinlikli bir Kemal Tahir biyografisine ihtiyaç var. İsmet Bozdağ ve vakfın başkanı Cengiz Yazoğlu, aydın derinliği olmasa da, çok yararlı ve dürüst insanlar. İsmet Bozdağ'ın *Kemal Tabir'le Sohbetler*'i çok önemli. Son yirmi senedir hiç kimse ona atıf yapmamıştır belki de.

Uzun zamandır baskısı yok, basılması gerek. Tülay Er'in *Kemal Tabir'in Altı Romanının Halkbilimsel Açısından Değerlendirilmesi* başlıklı halk bilim incelemesi ve Dursun Kırbaş'ın *Osmanlı Toplum Düzeni ve Kemal Tabir* çalışması vardı bir de.

Bunları bildiğim için *Folklor/Edebiyat* dergisinin Kemal Tahir sayısında ikisinden de yazı istedim. Dursun Kırbaş'ın kitabı eleştirel bir kitap. Onunla bağlantı kurulamadı. Tülay Er'in kitabı içerik çözümlemesi gibi, daha iddiasız. Yine de belki ilginç şeyler çıkar diye düşündüm.

Orada siz de müstear isimle yazmıştınız.

Folklor/Edebiyat'ta yapmaya kalktığımız Kemal Tahir sayısı bir noktada tıkanı. O sayı için Başkan Sezer'e de ileti gitti ama o yazmadı. Bir tek Halit Refiğ yazdı. Halit Refiğ fazla yazdığı için, zaman zaman yazdıklarında birbiriyle çelişik noktalar olsa da, Kemal Tahir konusunda çok daha samimi.

Hocam teşekkür ederiz, zaman ayırdınız.

Ben teşekkür ederim.